

1. Israël en de holocaust: tussen zwijgen en vertellen (19 januari 2022)

Niet alle persoonlijke verhalen over de shoah worden gedeeld, ook niet in Israël. Naar de gevoelens en herinneringen van overlevenden kunnen we binnenkort niet meer vragen. Maar elke generatie moet steeds opnieuw het verhaal levend houden.

Zoals veel mensen van haar generatie had de moeder van mijn zwager een lelijk nummer op haar arm. In smoezelige blauwe inkt waren de cijfers door een ander mens in haar blanke huid geprikt alsof ze een dier was en voor altijd een nummer zou blijven. Dat ontdekte ik toen ze bij me op bezoek was en naar het kopje thee reikte. De mouw van haar blouse schoof omhoog en daar was het, als een inktvlek. Ze zag me kijken, maar zei niets. Ik ook niet en ik schaamde me voor mijn stilzwijgen.

De shoah en haar overleving van het concentratiekamp Auschwitz hingen even tussen ons in. In stilte. Ik wist dat zij uit een dorpje in Hongarije kwam en dat ze veel had meegemaakt. Na de Tweede Wereldoorlog was ze naar Israël geëmigreerd. Verdere details kende ik niet want je vroeg niet naar Auschwitz en je sprak er niet over.

Ik ben van huis uit opgegroeid met een bepaald beeld van de Tweede Wereldoorlog. Het is het verhaal over de slechteriken – de nazi's, de collaborateurs – aan de ene kant en de oorlogshelden van het verzet en de joden aan de andere kant. Wat ik heb gemist is wat er werkelijk is gebeurd en opgesloten ligt in de persoonlijke verhalen van joodse en andere mensen, want er zit, onaangetast door de tijd, zoveel meer in mensen dan zichtbaar is, zoveel meer geheimen dan je kunt vermoeden. Degenen die ons voorgingen, waren waarschijnlijk net zo eigenzinnig, onverantwoordelijk, angstig, opportunistisch en vast of onvast in hun verlangens als wij nu. Eigenlijk wilde iedereen gewoon in zichzelf passen, maar die vanzelfsprekendheid was de moeder van mijn zwager ontnomen. Voor altijd.

Ik werd voor het eerst geconfronteerd met de shoah toen ik een jaar of acht was. Ik zag het filmpje over een vertrekkend transport uit Westerbork op tv. Een meisje, dat iets ouder was dan ik, stak voorzichtig haar hoofd tussen de deuren van de goederenwagon naar buiten. Door het zwart-witbeeld kon je niet zien of zij een witte of lichtgekleurde hoofddoek droeg. Maar dat deed er ook niet toe. Ik zag haar enkele seconden recht in de lens van de camera naar mij kijken. Met dode ogen. Daarna werden de deuren gesloten en vertrok de trein. 'Ze zijn allemaal vergast', zei mijn moeder toen ik vroeg wat er met het meisje was gebeurd. Alsof een verdere verklaring overbodig was.

Na die film en haar verklaring werd ik iedere nacht trillend wakker van de holle ogen van het meisje en de deur die langzaam gesloten werd terwijl ik niets deed om haar te helpen. Vele jaren later werd aangenomen dat het meisje in de film niet joods maar Roma was geweest. In de slordigheid van de tijd was men dat vergeten, maar maakte het verschil?

In mijn kinderbeleving zo kort na de oorlog waren joden altijd holocaust-overlevenden. Ik herinner me nog dat ik enkele jaren na het Westerbork-filmpje voor het eerst met Israël geconfronteerd werd. Een enigszins timide Israëliisch echtpaar bezocht mijn ouders. Een kleine magere man met strak achterover gekamd gitzwart haar vertelde dat hij bij een

afgraving van de Dode Zee werkte en kalium en magnesium in Nederland probeerde te slijten. De vrouw gaf mijn moeder een wat vaal tafelkleed en ik begreep het enthousiasme van mijn ouders niet toen ze vertelde dat het uit katoen was gemaakt die in de Negev-woestijn was geteeld en door blinde meisjes was geweven, want dat was ook duidelijk aan het eindproduct te zien. Deze Israëliërs werden door mijn ouders met de rode loper ontvangen, want ze waren pioniers maar vooral holocaust-overlevenden.

In Israël was dat totaal anders, vertelt mijn zwager. Zijn naam betekent 'leven'. Hij werd kort na de oorlog in Israël geboren als enig kind van ouders die Auschwitz overleefden. Ze noemden hem 'Leven' omdat hij het enige leven was dat hen restte, want al het andere was dood. De moeder van Leven kwam uit een religieus joods gezin met zeven broers en zussen uit Hongarije. In 1944 in Auschwitz waren ze in een rij gezet die langzaam wegebde. Door welke poort je ging bepaalde je toekomst. Na de shoah hadden de geallieerden nog maar één kind van het gezin aangetroffen: Levens moeder. Ze was naar Israël geëmigreerd. De nieuwe Israëlische staat die de veilige haven voor alle joden moest worden was nog in opbouw. Zionisme werd gezien als de rechtmatige nationale beweging. Ben-Gurion met zijn witte krullen was de vader van alle joden en Paul Newmans vertolking van Ari Ben Canaan in *Exodus*, de bekende film van Otto Preminger, was het prototype van de Israëlische man. Er was geen plaats voor het verleden. Niemand sprak over de shoah. Vele nieuwe immigranten die de shoah hadden overleefd werden door de kolonisten genegeerd alsof ze een massa zonder respect en eer waren. Ze werden '*Avak Adam*', uitschot, genoemd. Ook de jonge staat worstelde in de beginjaren met een dilemma. Enerzijds wilde ze de verhalen over de shoah, die een negatief effect konden hebben op de samenleving en het perspectief van de niet-joodse buitenwereld konden beïnvloeden, zo veel mogelijk beperken. Anderzijds mocht de horror van de jodenvervolging niet vergeten worden. De Israëlische dichter, schrijver en holocaust-overlevende Abba Kovner omschreef het Israëlische dilemma als volgt: 'Degene die zegt: vergeet niets, zal zich uiteindelijk niets herinneren, want de herinnering aan alles leidt tot een staat van waanzin; maar alles vergeten is in feite een verraad aan het leven.'

Veelzeggend is het feit dat de slachtoffers van de holocaust in deze beginfase van de nieuwe joodse staat niet werden herdacht. De eerste herdenkingsdag vond plaats in 1951.

Leven groeide op met het ethos dat de joden uit de as van Auschwitz herrezen waren en dat de jonge '*Zabres*' vochten voor hun land en niet als lammeren naar de slachtbank zouden gaan zoals hun ouders hadden gedaan. Israël was een land in opbouw en iedereen moest de handen uit de mouwen steken.

Er was een tijd die men 'voor de oorlog' noemde en een tijd 'na de oorlog', maar de periode ertussenin bestond niet

Levens ouders spraken niet over de shoah, maar verwezen er vagelijk naar met 'daar' en 'zoals het toen was' en 'je mag van geluk spreken dat je hier bent'. Ze waren vervuld van schaamte en schuld omdat zij er nog waren en de anderen niet. Wie het overleefd had, was altijd schuldig, zeiden ze. Voor de buitenwereld deden ze alsof er niets aan de hand was, maar 's nachts kwamen de nachtmerries. Ze wilden Leven beschermen tegen de gruwelijke

beelden die in hun hoofden zaten en spraken er niet over. Hij vroeg er niet naar omdat hij hen wilde beschermen tegen die vreselijke herinneringen, die door zijn vragen weer naar boven zouden komen.

En zo ontstond een stilzwijgend pact, een zwijgcultuur, tussen ouders en kinderen, staat en burgers, man en vrouw over de persoonlijke verhalen van de shoah.

In tegenstelling tot andere moeders die de holocaust hadden overleefd en te beschermend naar hun kinderen optraden, geloofde de moeder van mijn zwager dat hij zo snel mogelijk weerbaar en zelfstandig moest worden. Ze gooide hem als het ware in het diepe nog voor hij kon zwemmen. In de familie werd het verhaal verteld dat ze Leven toen hij een jaar of twee was en zij dringend iets moest regelen in de stad terwijl ze geen babysitter had met een touw vastbond aan de koeienstal en het kind zo enkele uren alleen en vastgebonden achterliet. Niemand vond dat vreemd. Volgens Leven waren het andere tijden met andere gewoonten. Ze waren arm, het eten was gerationeerd en je stond in de rij voor fruit en melk. Alle goede producten kwamen uit Europa, maar die waren te duur. Leven had niet het gevoel dat hij iets te kort kwam of dat hij gediscrimineerd werd, want iedereen in zijn omgeving leefde zo. Alle ouders van zijn vriendjes waren ook holocaust-overlevenden. Hij is geen slachtoffer of een tweede-generatie-slachtoffer. Hij leefde en leeft niet met de shoah in zijn dagelijks leven. Hij dacht en denkt niet aan Europa vanuit het narratief van de jodenvervolgung.

Hij verwijt de Europeanen van zijn generatie en jonger de daden van hun voorouders niet. Mijn zwager en andere Israëliische kinderen van holocaust-overlevenden zien zichzelf als Israëliërs.

Naar schatting zes miljoen joden zijn op de meest gruwelijke wijze vermoord – de holocaust is onvergelijkbaar met andere genociden door de combinatie van schaalgrootte, de bijna industriële vormgeving en de politiek-economisch volstrekte zinloosheid ervan – maar ik realiseer me dat in de werkelijkheid van de joden in Israël de verhalen van de shoah niet direct deel uitmaken van het dagelijks leven. De overlevenden komen aan het woord op de dag van de dodenherdenking van de shoah. Ik zag en zie hun getuigenissen op tv en lees hun verhalen in de krant alsof het thrillers uit een andere tijd zijn. Er is de hele dag droevige doch mooie klassieke muziek op de radio in plaats van de jengelende Mizrahi-muziek en ik schaam me dat ik daarvan zo geniet. Op de dag van de shoah valt het hele land onder loeiende sirenes twee minuten stil ter nagedachtenis aan de slachtoffers en de volgende dag gaat het leven gewoon verder.

Jaarlijkse herdenking door Joodse jongeren veel al afkomstig uit Israël in het voormalige concentratie kamp Auschwitz- Birkenau, Polen, 2 mei 2019© Artur Widak / Nur Photo / Getty Images

In zijn boek *The Lost*, over de zoektocht naar het leven en het lot van een oudoom van moederskant die tijdens de nazi-bezetting werd vermoord, beschrijft Daniel Mendelsohn het dualistische gevoel dat hem als chroniqueur van zijn familiegeschiedenis overviel: 'We staan dicht genoeg bij degenen die er geweest zijn om de verplichting tot de feiten zoals we ze kennen te voelen; maar we zijn ook net ver genoeg weg om ons zorgen te maken over onze

rol bij de overdracht van die feiten, nu de mensen die deze feiten zijn overkomen grotendeels zijn weggeglippt.'

Er bestaat een eeuwig conflict tussen wat er in werkelijkheid gebeurd is en het verhaal van wat er gebeurd is en waarin de verteller de hoofdrol en de held speelt.

In Nederland en België waar ik ben opgegroeid kwamen de shoah en de Tweede Wereldoorlog iedere keer weer om de hoek kijken. Terwijl ik onderzoek deed voor mijn boek *Het dienstmeisje van Degrelle* herinnerde ik me ineens de niet te plaatsen gebeurtenissen uit mijn jeugd. Wij werden door de grotere kinderen in het dorp bang gemaakt met de opmerking dat in het dorpsparkje de 'Joed' leefde, die kleine kinderen opat. Pas jaren later realiseerde ik mij dat met Joed *Jude* of jood bedoeld werd. Toen ik mijn moeder eens terloops vroeg of alle Duitsers verkeerd waren tijdens de oorlog, zelfs de eenvoudige Duitse bakker op de hoek van de straat, antwoordde ze: 'Waag het niet om nog ooit over zulke dingen te praten.'

Het verhaal dat aan mij en anderen van mijn generatie werd verteld, bepaalde hoe ik mensen als 'goed' en 'slecht' ging indelen. Ik vroeg me niet af hoe mijn grootouders of ouders zich hadden gedragen, want zij behoorden immers tot de categorie goed. Alle joden waren uiteraard goed. Er werd me niet verteld dat de meeste mensen in een diffuse grijze wereld leefden en ze meestal goed, maar soms een beetje slecht waren geweest. Misschien vertelde het grote zwijgen van mijn ouders en grootouders mij meer dan de verhalen. Er was een tijd die men 'voor de oorlog' noemde en een tijd 'na de oorlog', maar de periode ertussenin bestond niet. Als iemand in mijn omgeving joods was, werd dat door mijn ouders fluisterend gezegd.

'Hij is joods.' Ze keken nerveus om zich heen of niemand hen gehoord had. Het leek wel of ze bang waren om betrappt te worden of dat hij ontdekt zou worden terwijl we 'na de oorlog' leefden.

Zes miljoen joden, dat is meer dan de totale joodse bevolking van Israël in het jaar 2000.

Het is belangrijk om de namen en verhalen van de verlorenen van de shoah te kennen, want als iemand een naam en identiteit heeft, blijft hij voor altijd bestaan, zegt men hier. Er zijn holocaust-musea, holocaust-studies aan de universiteiten. Op school krijgen de kinderen de opdracht om een onderzoek te doen naar de oorsprong van hun familie. Kinderen vertellen over de overleving van hun joodse grootouders of een spectaculaire vlucht of een onderduikverhaal en de vijfdeklassers bezoeken de vernietigingskampen in Polen. Voor iedere joodse Israëliër is de shoah een onderdeel van zijn geschiedenis.

Toen de moeder van mijn zwager enkele jaren geleden overleed, had Leven spijt van zijn stilzwijgen. Hij had haar verhaal willen horen, want als je een verhaal te vertellen had, dan leefde je. Als je de hoofdpersoon was, de held eigenlijk, van je eigen verhaal, dan leefde je. Als er ook maar één getuige was die naar jouw verhaal luisterde, dan leefde je. Maar als je slechts een bijrol vervulde in het verhaal van een ander, als je de zus was van of de buurman van de hoofdpersoon of een willekeurige passant, dan was je morsdood.

In de wereld worden verschillende verhalen verteld over de shoah en het narratief van de joden in Israël – als meerderheid in de Israëlische staat – lijkt anders dan dat van de joden in

Nederland of België die andere leefomstandigheden hebben en een joodse minderheid zijn. Het verschil in narratief wordt soms door holocaust-ontkenners aangegrepen om te zeggen: 'Kijk. Het is slechts een verhaal.'

De joden die na de oorlog in Europa bleven wonen, werden en worden weer voor het onmogelijke dilemma gesteld: ben je voor Israël of voor, zeg, Nederland?

Steven Spielberg heeft hierop in zijn beroemde drie uur durende film *Schindler's List* een treffend antwoord. Aan het einde van de film laat hij een indrukwekkende lange rij mensen zien, de acteurs lopen met de daadwerkelijke overlevenden. De kijker ziet dat de personages in de film echte mensen zijn in plaats van alleen verzonden figuren. Voor iedereen die nog twijfelt aan de realiteit van de holocaust stuurt hij de boodschap uit dat er menselijk bewijs bestaat voor de tragedie en dat wat er is gebeurd nooit kan worden uitgewist. Ieder heeft zijn eigen verhaal te vertellen en de volgende generaties hebben waarschijnlijk een ander verhaal in Israël, België en Nederland.

Voor mijn generatie zijn de nieuwsgierigheid naar en de aandacht voor het onderwerp met het overlijden van de acteurs uit deze periode – onze ouders en grootouders – misschien enigszins geluwd. De afwegingen, opinies, gevoelens en herinneringen van toen, van de mensen die het grootste conflict in de geschiedenis hebben doorstaan en uitgevochten; we kunnen er binnenkort niet meer naar vragen. Er is dus beslist reden tot haast.

Menigeen zal zijn schouders ophalen en zeggen dat de wereld nu wel andere problemen heeft. Is dat wel zo? Dat we ons geheugen van de Tweede Wereldoorlog verliezen, wil toch niet zeggen dat we kunnen ontsnappen aan onze menselijke verantwoordelijkheid?

De Israëliische joden hebben niet één narratief maar kunnen uit een hele bibliotheek aan verhalen putten om steun te zoeken. Zij zijn na de oorlog uit de herinnering van Auschwitz geklommen en hebben in de gedeelde situatie van de exodus uit de ballingschap in vreemde landen in hun eigen Israëliische staat hun heil gezocht.

In Israël werd en wordt nauwelijks ophef gemaakt over trauma's van tweede en derde generaties holocaust-overlevenden. Ze hebben een nieuw land opgebouwd. Ze moesten daarvoor mentaal en fysiek vechten. Er zijn nieuwe oorlogen gekomen met nieuwe slachtoffers en getraumatiseerden. Waarschijnlijk is er geen tijd noch energie om vast te zitten in het verleden.

De moeder van mijn zwager slaagde erin om ondanks haar nachtelijke angsten en depressies in Israël een productief bestaan op te bouwen en een gezin te stichten. Israël was mogelijk niet het land waarvan ze had gedroomd – het klimaat was te heet, de mensen waren te onbeleefd – maar het was haar vaderland geworden. Haar enige zoon ziet Israël als zijn vaderland en heeft een succesvolle diplomatieke carrière ondanks of volgens hem zelfs dankzij zijn familiegeschiedenis.

In Nederland en België beluister ik de laatste jaren in praatprogramma's en discussies hoe de gevolgen van de shoah de kinderen en kleinkinderen van de overlevenden raken. Het trauma van de eerste generatie wordt doorgegeven aan de volgende generaties. Voor hen is de holocaust zelfs na ruim driekwart eeuw nog niet afgelopen.

Uit mijn contacten met tweede- en derde-generatie-overlevenden in Israël zijn deze trauma's niet evident. Misschien leidt het leven tussen de puinhopen van de plaats waar het misdrijf zich afspeelde tot een permanente herinnering aan de jodenvervolging. Ook de behandeling van joden na de Tweede Wereldoorlog door de Nederlandse en Belgische overheden, waarbij sommige joden staatloos werden, er geen plek was voor traumaverwerking, zal een rol hebben gespeeld. De Marollen in Brussel roepen nog steeds: *'Schnell raus, schnell, schnell.'* De muren echoën het geklik van de soldatenlaarzen. De Hollandsche Schouwburg in Amsterdam herinnert aan de schuifelende voeten van de gedeporteerden.

Anders dan de joden in Israël worstelt men met het probleem van de dubbele loyaliteit, dat hun regelmatig voor de voeten wordt geworpen. De kern van het probleem van de dubbele loyaliteit ontstond aan het einde van de achttiende eeuw toen joden in Frankrijk en daarna geleidelijk in steeds meer Europese landen geaccepteerd werden als gelijkwaardige burgers. De consequentie was dat de joodse 'nationale' identiteit moest verdwijnen en het jodendom slechts als religie mocht overblijven. Joden werden Franse, Nederlandse of Duitse burgers.

Het duurde lang voordat deze Europese joden weer solidair durfden zijn met vervolgte joden elders. Zodra daar maar iets van bleek, werden ze beschuldigd van 'dubbele loyaliteit' of – erger nog – onbetrouwbaarheid, landverraad, een kwalijke macht, communistische intriges, vergif van bronnen. Opkomende antisemitische bewegingen maakten en maken handig gebruik van de loyaliteitsvraag en verdachten joden ervan nooit échte Fransen, Nederlanders of Duitsers te zijn want ze zouden altijd voor het joodse volk kiezen. En al probeerden joden krampachtig aan te tonen dat ze trouw waren aan hun vaderland en er thuis hoorden, tijdens de shoah werd duidelijk dat die loyaliteitsverklaringen geen bescherming boden. Allen moesten hetzelfde lot ondergaan.

De stichting van de staat Israël in 1948 maakte het thema van de dubbele loyaliteit urgenter. Israël spoorde en spoort diaspora-joden voortdurend aan om een heldere keus te maken: als je al niet naar Israël emigreert, dan moet je toch wel duidelijk de zijde van de joodse staat kiezen. De joden die na de oorlog in Europa bleven wonen en in een soort schijnballingschap terechtkwamen omdat ze een keus hadden, werden en worden weer voor het onmogelijke dilemma gesteld: ben je voor Israël of voor, zeg, Nederland? Ben je loyaal aan Israël omdat je er vrienden of familie hebt wonen? Sta je zonder meer achter het voortbestaan van de staat Israël?

De beantwoording van die vragen en elk woord dat daaraan refereert kan pijnlijk of irritant zijn. Je vraagt katholieken toch ook niet met het mes op de keel of ze loyaal zijn aan Vaticaanstad of aan Nederland? En daar zit nu juist het probleem. Waarom vraagt men het wel aan de joden?

Of de Nederlandse en Belgische joden zich verbonden voelen met Israël? Misschien wel, maar die betrokkenheid uiten ze verschillend. Voor sommigen is die vooral sociaal en historisch, voor anderen politiek. Sommigen gedragen zich als ambassadeur van Israël, voelen zelfs een morele schuld, terwijl anderen uitermate kritisch zijn.

Is het voor de Nederlandse en Belgische joden prettiger en veiliger in Nederland en België dan in Israël? Als ik naar mijn eigen inburgeringsgeschiedenis in Israël kijk en de vele oorlogen en militaire acties die ik intussen heb meegemaakt, is dat misschien wel zo, maar de schaduwzijde is dat diaspora-joden het loyaliteitsconflict en het herleefde verleden op de plek waar de horror zich heeft afgespeeld als een eeuwige last met zich meedragen. Toch denk ik dat er wellicht ook een verschil in interpretatie is. Als ik naar de overlevenden van de holocaust en de tweede en derde generatie kijk die uit de eerste zijn ontsproten, dan zie ik niet in de eerste plaats een trauma dat behandeld moet worden. Als ik naar de moeder van mijn zwager en al die andere overlevenden en hun kinderen kijk, dan zie ik de moed voor me van al die mensen, die generaties, maar vooral van de eerste generatie overlevenden, die gestreden heeft en besloten heeft om te leven.

2. Segregatie in Israël en Palestina (27 april 2022)

Het Arabisch-Israëliësch conflict trekt nog altijd diepe sporen door de gesegregeerde bevolking van Israël. Van een samenleving is nauwelijks sprake, maar daar wil niet iedereen zich bij neerleggen. 'De gemeenschap moet van binnenuit veranderen.'

Alsof je twee verschillende transparante vellen papier met geografische plaatsaanduidingen op de landkaart legt, is er een joodse en een Arabische realiteit in Israël. Op het joodse papier vind je Jeruzalem, Tel Aviv, de kibboetsen en mosjavs, terwijl het Arabische vel Al Quds en de 'hirbe' van oom Mohammed laat zien.

Arabieren of Arabische Israëliërs of Palestijnse burgers van Israël – het is mij nog steeds niet duidelijk wat de correcte benaming is – komen in de wereld van de meeste joodse Israëliërs nauwelijks voor. Af en toe ziet men Arabische mannen in de bouw, artsen in het ziekenhuis, apothekers in de stad. Vanuit de auto zie je Arabische werkmannen, die in Netanya bij het treinstation langs de weg zitten, gehurkt op hun platte voetzolen, wachtend om te worden opgepikt voor een dag werk, en gesluierde vrouwen met kleine kinderen bij de bushalte. Ze schieten als een naamloos landschap voorbij. Men kijkt in al die verweerde gezichten met donkere ogen. Ze trouwen, baren kinderen, hebben gezinnen, misschien ook geldproblemen, en ze rouwen. Maar bij het volgende gezicht is men het vorige alweer vergeten. Zo leeft men in een gesloten wereld, waarin de ander een vaag begrip is, een Israëliësch ver-van-mijn-bed-show.

Ik vond het dan ook niet verwonderlijk dat mijn joodse burens geschokt reageerden op de beelden van de uit de hand gelopen betogingen van mei 2021, waarbij Arabische inwoners aanvankelijk tegen de bezetting van de Palestijnse gebieden en tegen de discriminatie van de Arabische minderheid protesteerden, waarna de situatie escaleerde en Arabische en joodse burgers met elkaar op de vuist gingen, wat uiteindelijk leidde tot een kortdurende oorlog tussen Israël en Hamas. Een jaar later vraagt men zich bezorgd af waartoe de recente aanslagen in Israël en de reeks gewelddadige confrontaties in Jeruzalem zullen leiden. In hun schijnbaar veilige wereld – want wat is veilig als je meerdere oorlogen, de Tweede Intifada, terroristische aanslagen en rellen hebt meegemaakt – geloofden mijn burens dat ze al jaren vreedzaam samenleefden met hun Arabische burens, want ze weten weinig over hun problematiek.

Joodse Israëliërs zoeken naar politieke, sociaal-economische en historische verklaringen voor de aanslagen en de clashes, maar zelfs in de beantwoording zijn ze verdeeld. 'De Arabieren moeten geboycot worden', riepen sommigen in mei 2021, en ze kochten geen producten meer bij Arabische winkels, de Arabische klusjesmannen waren werkloos. 'Ik durf Jeruzalem niet meer in', zeggen anderen in een jaar later. En inderdaad: de oude stad is uitgestorven. Maar zoals een conflict als een plotselinge onweersbui kan opkomen om daarna te verdwijnen, zo zullen de gemoederen weer bedaren. De Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook liggen achter veilige muren en de Arabische 'Panzermacher', de

bandenspecialist uit Oost-Jeruzalem, is nu eenmaal goedkoper dan zijn joodse collega in West-Jeruzalem.

‘We hebben een heel gewoon leven met goede relaties tussen joden en Arabieren, maar jullie laten alleen de *shit* zien’, zegt Asi Radia. Hij doelt op de volgens hem eenzijdige berichtgeving van de internationale pers. Hij heeft meteen door dat ik niet joods ben, maar als ik in het Hebreeuws uitleg dat ik al lang in Israël woon en voor de Nederlandse pers schrijf, gaat hij overstag. We zitten aan een lange vergadertafel op plastic stoelen in het gemeentehuis van Sha’ar Efraim, een mosjav van zo’n tweeduizend joodse inwoners, die in de Arabische enclave van de Israëlisch-Arabische steden Qalansawe, Taibe en de scheidingsmuur met Kalkilya op de Westoever ligt ingebed.

Radia, een veertiger met zwart stekeltjehaar en een olijfkleurige huid, mobiele telefoon binnen handbereik en pistool nonchalant op zijn heup, is geboren en getogen in deze mosjav, die door zijn Jemenitische Mizrahi-voorouders in de vijftiger jaren is gesticht. In zijn familie staan het bewaren van de openbare orde, veiligheid en hulpverlening hoog in het vaandel. Zijn oom was politieagent en heeft als vrijwilliger bij het Israëlische leger gevochten. Hij kwam in de eerste Libanonoorlog om. Zelf werkt Radia als beveiligingsbeambte van het dorp en beschermt ze de bevolking tegen inbraken van bendes jongeren uit Israël en de Westoever en tegen eventuele onlusten. Arabische families op straat in Acre. Israël, Juni 2021 © Dan Balilty / The New York Times / ANP

‘De tactische fout die de asjkenazische joden ten opzichte van de Arabieren in Israël maken’, zegt Radia, ‘is dat ze alle problemen met geld proberen op te lossen. De meeste Arabieren hebben nu inderdaad elektriciteit, stromend water, een auto, moderne winkelcentra. Maar dat is niet genoeg. We moeten hier de taal en de polsslag van het Midden-Oosten leren begrijpen en spreken. We moeten elkaars cultuur leren begrijpen. Ik weet best dat het niet helemaal klopt. De Arabische gemeenschappen krijgen van de staat geen bouwrechten om nieuwe huizen te bouwen, terwijl de steden uit hun voegen barsten. Ongeschoolde jongeren hebben geen perspectief. De samenleving heeft een wortelbehandeling van binnenuit nodig.’

Even is het stil tussen ons. De Israëlische vlag bedekt als een nationale poster de hele muur voor ons. Ik zeg hem dat ik vaker hoor dat Israëliërs over de taal van het Midden-Oosten spreken en dan bedoelen dat de staat keihard moet optreden tegen de Arabieren en zelfs Arabieren het land moet uitzetten. Radia schudt zijn hoofd. Hij is niet ultrarechts en ook niet voor de verdrijving of discriminatie van Arabische burgers, maar hij is wel Likud-aanhanger. Hij positioneert zichzelf iets rechts van het midden.

Alle burgers zullen in dit land moeten samenleven om de simpele reden dat ze geen ander land hebben, vindt hij.

‘Wat ik bedoel is dat men met ferme hand en gedecideerd moet optreden. Slap geouwehoer en oeverloos onderhandelen begrijpen de mensen in het Midden-Oosten niet. Je moet de Arabieren meer functies binnen de staat geven en ze daarvoor verantwoordelijk stellen. Het voor-wat-hoort-wat-principe hanteren. Een Hebreeuws gezegde luidt: je spuugt niet in de bron waaruit je drinkt.’

Radia en de andere Jemenitische bewoners van het dorp hebben het grote voordeel dat ze de Arabische cultuur kennen en Arabisch spreken. Asi ontmoet regelmatig Arabische burens in een koffiehuis in Qalansawe. Ze noemen zich het 'parlement' en bespreken de laatste nieuwtjes uit de omgeving en de grotere politiek. Het zijn mannen die hun strepen hebben verdiend in de gemeenschap.

'Kijk, wat jullie niet weten is dat we, nadat de rellen vorig jaar beëindigd waren, weer gewoon koffiedrinken met elkaar. En weet je tot welke conclusie wij komen?' vraagt hij. 'Dat het probleem niet tussen Arabische en joodse burgers zit. Het zit hem in de criminaliteit, en als ik dit zeg dan bedoel ik ook de joodse groepen die Arabische burgers te lijf gaan en eigendommen vernielen. We moeten die problemen van binnenuit oplossen.'

Intussen zijn twee mannen de vergaderruimte binnengelopen. Ze schenken zichzelf koffie in, schuiven aan en mengen zich nieuwsgierig in ons gesprek.

Amram vertelt dat hij 'een cappuccino' is. Zijn asjkenazische Poolse moeder behoorde tot de zestienhonderd joodse illegale immigranten die tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Britten uit Palestina naar Mauritius werden gedeporteerd en na de oprichting van Israël naar de joodse staat verhuisden. Dankzij zijn moeder heeft Amram de nationaliteit van het suikereiland. Dankzij zijn Jemenitische vader groeide Aram op in Sha'ar Efraim.

Als voorzitter van de dorpsraad heeft hij contacten met de burgemeesters en wethouders uit beide Arabische plaatsen. Gezamenlijk hebben ze acties gevoerd om branden in de zomer te bestrijden, de geluidsoverlast van bruiloften en feesten te beperken. 'Ik ben voor integratie en vind dat we samen met de Arabische burgers verder moeten. Ik heb het vervelende gevoel dat Arabieren van twee walletjes eten. Ze willen in Israël wonen en alle geneugten genieten, maar als het erop aankomt doen ze niets om het land en zijn inwoners te beschermen.'

'Toen ik mijn 95-jarige vleugel, sinds 1940 in de familie, als een geknakte oude man zag liggen, knapte er iets in mij'

Ik vertel de groep mannen dat ik moeite heb met het ouwe-jongens-krentenbrood-verhaal over de warme vriendschappen tussen joden en Arabieren dat ik hier beluister. Komen de joodse en Arabische families bij elkaar op bezoek? Gaan Arabische en joodse tieners gezellig samen chillen? Ik wil weten hoe die goede relaties er in de praktijk uitzien. De mannen kijken me niet-begrijpend aan. Dan zegt Amram: 'We gaan bij ze winkelen en soms pita met hummus eten en koffiedrinken in het restaurantje in Qalansawe. Ik heb zelfs alle bouwmaterialen voor mijn huis van ze gekocht.'

Als ik over het Israëlisch-Palestijnse conflict begin en zeg dat de kern van het probleem toch ook zit in de bezetting van het gebied van een ander opent Ari, de gezette vijftiger die naast Amram zit en kennelijk de boekhouder van de mosjave is, een appje op zijn mobiel en toont ons een filmpje waarin de bekende journalist Yaron London Arabische scholieren uit Taibe interviewt. 'Je kunt ze nooit helemaal vertrouwen', zegt Ari. 'Kijk naar de geschiedenis. Door de jaren heen hebben ze niets gedaan om hun gemeenschap te ontwikkelen en eigenlijk willen ze ons verdrijven. Ze zijn niet bereid om iets voor de staat Israël te doen, want ooit wordt het in hun ogen Palestijns.'

In het filmpje zegt een zeventienjarige puber met krachtige stem: 'Op een dag bestaat Israël niet meer en dan is deze staat van ons. Dat geloven wij, de Arabieren hier, de Palestijnen in de Westoever, allemaal. Daarom hebben we nog steeds de sleutels van onze huizen die we moesten ontluchten, want op een dag gebeurt er hier iets.'

In zijn gedicht *Der Panther* beschrijft Rainer Maria Rilke hoe een panter in zijn grote kooi getergd heen en weer beweegt in de Jardin des Plantes in Parijs. Hij is murw geworden. Een enkele keer nog dringt een beeld van de buitenwereld door zijn ogen binnen, maar dat beeld sterft in zijn hart. De metafoor van het dier in gevangenschap impliceert dat als een mens lang genoeg afgezonderd leeft, zoals de panter, hij niets anders meer ziet dan de vele tralies die hem omsluiten terwijl de wereld erachter heeft opgehouden te bestaan.

Voor de beeldend kunstenaar, kinderboekenschrijfster en activiste Lilian Weisberger is een panterbestaan geen optie. Als veertienjarige puber emigreerde ze met haar asjkenazische ouders uit Argentinië naar Israël en werd met de neus op de feiten gedrukt. Zij behoorde door haar afkomst onmiddellijk tot de elite, terwijl andere joden en Arabieren, die nota bene in dit gebied geboren en getogen waren, onder aan de pikorde stonden.

Sindsdien is zij al 45 jaar voorvechtster van totale integratie van alle burgers en heeft ze van die overtuiging haar levenswerk gemaakt. Net als haar kunst lijkt haar standpunt in eerste instantie naïef, maar als je beter kijkt en luistert, dan zie je een gelaagdheid en direct radicalisme die haar stem juist zo authentiek en aantrekkelijk maken. Zo schreef ze in 2006 tijdens de Tweede Intifada het kinderboek *De magische kinderen van het licht*, waarin de Palestijnse Tareq en joodse Galli elkaar stiekem via een gat in de afscheidingsmuur ontmoeten en hun liefde voor elkaar aan alle kinderen in Israël en Palestina overbrengen, die op hun beurt de ouders weer leren om lief te hebben. De openingszin luidt: 'Zolang ik me kan herinneren is de muur steeds buiten mijn raam geweest; het uitzicht blokkerend.' 'Door onze individuele en collectieve trauma's in dit gebied – de herinneringen aan de shoah, de nakba, de pijn van de vele conflicten en oorlogen – leerden we om onszelf op te sluiten en een muur om ons hart te bouwen', zegt ze. 'Ik ben geen uitzondering en ik ben al mijn hele leven bezig om die muur te doen smelten. Ik zeg tegen de mensen van dit getraumatiseerde gebied: zie elkaar en luister met respect en liefde. Radicaal activisme zit hem juist in de moed om je kwetsbaar op te stellen. Ik wil niet alleen onze kinderen maar ook de kinderen in grotemensenlichamen bereiken.'

Ze zegt heel bescheiden dat ze geen auteur is, maar haar boek werd zelfs gelezen door wereldberoemde kinderen in volwassen lichamen. Ze toont foto's met en dankbrieven van Ariel Sharon, Shimon Peres, Michail Gorbatsjov en de president van Zuid Afrika, Frederik Willem de Klerk.

Dat was niet genoeg, want Weisberger wilde haar verhaal in de praktijk brengen door een gemeenschappelijk theaterproject tussen joodse en Arabische en Palestijnse scholen. Ze kreeg toestemming om de Palestijnse kinderen uit Bethlehem naar Israël te laten komen om met de Israëlische kinderen het toneelstuk op te voeren. 'Heel bijzonder was dat de Israëlisch-Arabische kinderen de brug vormden tussen de Palestijnse en joodse kinderen. Ik

ben overtuigd van de cruciale rol die Israëlisch-Arabische volwassenen in de normalisatie van het conflict kunnen spelen.'

Het project had een boemerangeffect. Het startte met vijftig kinderen, werd een jaar later uitgebreid met nog eens 650 kinderen en vervolgens had het vijftienhonderd jonge deelnemers. Weisberger ontving de Israëlische onderwijsprijs voor het beste coëxistentieproject.

In de zomer van 2014 diende Weisbergers zoon bij een elite-eenheid in het leger en werd hij opgeroepen om tijdens de militaire actie Operatie Beschermende Rand in Gaza te vechten. 'Ik kon niet meer ademen. Ik voelde me schuldig naar mijn zoon maar ook naar alle onschuldige slachtoffers in Gaza en Israël.'

Weisberger wilde naakt met een bord met de tekst '*Give peace a chance*' op de belangrijke kruispunten in het land gaan demonstreren. In plaats daarvan richtte ze met andere gelijkgezinde vrouwen de beweging Vrouwen Voeren Vrede op. Joodse, Arabische en Palestijnse vrouwen verenigden zich om vredesonderhandelingen tussen Israël en de Palestijnse Autoriteit aan te moedigen en om vrouwen een belangrijke rol te geven in het voorkomen en oplossen van conflicten.

'In juli 2015 organiseerden we een collectieve hongerstaking van vijftig dagen op rotatiebasis voor het huis van toenmalig premier Bibi Netanyahu en hadden aan het einde een gesprek met hem', vertelt ze. 'Later werd ik uitgenodigd op de Muqatta bij Abu Mazen. Ik wil de autoriteiten aan beide kanten duidelijk maken dat het narratief van Israël en de Palestijnse gebieden het slachtofferschap propageert en men vanuit die rol acteert.'

Een jaar later liep Weisberger met tienduizenden in het wit geklede vrouwen in een lange vredesmars van de grens met Libanon in het noorden van Israël naar de laagste plek ter wereld, de Dode Zee. 'Afgezien van de etnische en religieuze scheiding in de joodse samenleving, de segregatie tussen joden en Arabieren, is er nog het verschil tussen de directieve mannelijke aanpak, die machismo propageert, niet bereid is tot compromissen en vaak agressief is, en de vrouwelijke manier. Wij – de joodse en Palestijnse vrouwen – zijn de dochters van aartsvader Abraham of Ibrahim en Sarah en Hagar. Ik ben ervan overtuigd dat de patriarchale samenleving in het Midden-Oosten achterhaald is. Wij vrouwen hebben een krachtige boodschap als de beschermers van het leven dat wij zelf gebaard hebben.' Ze vervolgt: 'In 2018 werd de nationaliteitswet aangenomen, die bepaalt dat Israël het historisch thuisland is van het joodse volk, dat een exclusief recht heeft op nationale zelfbeschikking. De Arabische burgers werden gedegradeerd. Hun taal is geen nationale taal meer en in het vestigingsbeleid worden joden voorgetrokken. Dit was voor mij de druppel. De Israëlische politici verspreidden haat vanuit hun masculiene, getraumatiseerde wereld. Liefde is het tegenovergestelde van haat en dus ging ik liefde politiseren. Ik richtte de partij Eenvoudig Liefde op.'

Tegelijkertijd besloot Weisberger met haar Palestijnse vriendin Houda het project van *De magische kinderen van het licht* te globaliseren. 'We willen de filosofie van *De magische kinderen van het licht* wereldwijd verspreiden en zogenaamde *homes* creëren', vertelt

Weisberger, 'plekken waar moeders en kinderen in conflictgebieden zich kunnen verbinden, kunnen helen en hun verhaal aan elkaar vertellen zonder geweld en met respect voor de ander.'

'Je kunt ze nooit helemaal vertrouwen. Kijk naar de geschiedenis. Eigenlijk willen ze ons verdrijven'

Ik zeg tegen Weisberger dat ik haar eenvoudige filosofie aantrekkelijk en haar doorzettingsvermogen en creativiteit prijzenswaardig vind, maar toch moeite heb met deze projecten. De kinderen werken een tijdje samen, maar aan het einde van het project gaan de joodse kinderen met hun joodse ouders of begeleiders weer naar hun eigen joodse wijken of steden en de Arabische en Palestijnse kinderen naar hun Arabische woonplaatsen. De problematiek van de kinderen uit Gaza of de vluchtelingen uit Syrië is totaal anders dan die van de joodse kinderen uit Tel Aviv. De segregatie blijft. Weisberger woont zelf ook in een volledig joods dorp.

Ze knikt. 'Natuurlijk doet je omgeving ertoe, maar ieder mens heeft in de basis ook de verbondenheid met de ander en de mogelijkheid om te veranderen in zich. Als we elkaar op dat niveau ontmoeten, verdwijnen de verschillen. De kinderen die het project in 2014 hebben doorlopen vertellen nu een ander verhaal dan kinderen die nooit met de andere kant in contact zijn geweest. Pas als je iemands verhaal kent, kun je hem begrijpen.'

Wat voor Weisberger een ideologie is, betekent voor mijn vriend Evan Fallenberg gewoon een manier van leven. Toen wij elkaar acht jaar geleden voor het eerst op de universiteit ontmoetten – hij als professor, ik als zijn studente Engelse literatuur – vertelde hij dat hij na een stukgelopen relatie een vervallen driehonderd jaar oude Ottomaanse ruïne in de oude Arabische wijk van de stad Accre had gekocht om er een thuis, een klein hotel en schrijversretraite te vestigen. Iedereen verklaarde hem voor gek, maar Fallenberg stond er zelfs niet bij stil dat hij zich als enige jood tussen Arabische moslims en christenen vestigde. Fallenberg is altijd anders en nergens helemaal thuis.

De zestigjarige romanschrijver en hoogleraar uit Ohio maakte van de ruïne een klein paleis, Arabesque. Elk antiek meubelstuk, elk kunstwerk was zorgvuldig door hem uitgezocht en had een verhaal te vertellen. Zijn zoon, Micha, werd enthousiast en nam het management voor zijn rekening, want voor vader Fallenberg ging het om literatuur en kunst en niet om de business. Met een gemengde joodse en Arabische staf, internationale gasten – schrijvers, kunstenaars, musici – en bijzondere muziek- en literatuuravonden werd Arabesque een populair ontmoetingscentrum in de oude stad.

Tijdens de rellen in mei 2021 kwam daar abrupt een einde aan. Fallenberg had besloten die nacht bij vrienden in Tel Aviv te blijven slapen omdat hij daar de volgende ochtend college moest geven aan de Bar-Ilan-universiteit. Hij vertelt: 'Accre werd aangevallen door een woedende menigte. Onze burens wisten de plundersaars de hele nacht buiten onze wijk te houden, maar toen de oproerkraaiers de volgende dag terugkwamen, waren ze niet meer te stuiten. Terwijl ik naar huis liep, zag ik op straat in Accre kinderen met wapens die zich gedroegen alsof ze in een videogame acteerden. Tegen de tijd dat ik thuiskwam, hadden ze de zware houten voordeuren van Arabesque geforceerd, al het glaswerk, porselein en

keramiek tegen de muren kapotgegooid, meubels aan stukken gehakt, oude spiegels vernield, tv's, de airconditioning, het aanrecht, elektrische apparaten en de kunstwerken stukgeslagen. Toen ik mijn 95-jarige vleugel, die al sinds 1940 in mijn familie is, als een geknakte oude man op zijn zij zag liggen, knapte er iets in mij.'

Er moest iets gedaan worden zodat dit nooit meer zou gebeuren, vond hij. 'De opstand in mei was geen verrassing voor me, want er zijn problemen. De gefrustreerde en boze joodse en Arabische hangjongeren die elkaar bij tijd en wijlen te lijf gaan, het gebrek aan optreden van de joodse overheid tegen het geweld in de Arabische samenleving, het gebrek aan erkenning van de verschillende narratieven van de verschillende bevolkingsgroepen, die door taal, cultuur, religie en geschiedenis van elkaar gescheiden zijn.'

Fallenbergs veerkracht overwon. Na een korte rouwperiode waarin alle burens, vrienden en onbekenden hielpen om Arabesque op te ruimen en zelfs geld schonken om het oude hotel te restaureren en weer nieuw leven in te blazen, kwam Fallenberg tot een conclusie. 'Er waren veel meer mensen die hielpen dan die kleine groep plunderaars die Arabesque hadden vernield. Ik wil niet dat mensen naar de foto's van de vernielingen kijken en zeggen: "Zie je wel. Joden en Arabieren kunnen niet samenleven." Ik zie het anders. Je moet dit soort acties tegengaan en de boel weer opruimen zodat de mensen zoals wij, joden en Arabieren, die in vrede met vrienden willen samenleven, daarmee kunnen doorgaan. De vriendschappen die ik in Accre heb opgebouwd zijn echt en onaantastbaar, zelfs voor haat, woede en geweld.'

Nu draait Arabesque weer op volle toeren. Joodse en Arabische gasten uit het hele land komen hier samen om elkaar en Accre te leren kennen. Fallenberg heeft met plaatselijke kunstenaars een gemeenschappelijk jeugdproject opgezet waarbij aan jongeren storytelling en kunst wordt gedoceerd en aan de toekomst van Accre wordt gewerkt.

Adam woont in een nieuwbouwwijk van een van de joodse steden. Zijn echte naam en woonplaats mogen niet bekend worden, want deze uit de voormalige Sovjet-Unie afkomstige dertiger heeft als onderdeel van de Israëlsche politiemacht zwijgplicht en mag zeker geen interviews aan de pers geven. Toch voel ik dat hij zijn verhaal dringend aan mij kwijt wil. Hij kan er verder met niemand over praten. Hij is als een van de weinige joodse politiemannen al tien jaar gestationeerd in een uitsluitend Arabische gemeenschap, waar hij aanvankelijk als wijkagent opereerde, maar is opgeklommen tot rechercheur. Adams leven is in tweeën gespleten. Overdag spreekt hij Arabisch, maakt met iedereen een praatje, komt bij de Arabieren thuis en kent zijn pappenheimers door en door: de goede Arabische families, de rotte appels en de criminelen. 's Avonds spreekt Adam Hebreeuws met zijn joodse familie in zijn joodse woonwijk. Niemand weet wat hij overdag doet. Niemand kent zijn wereld.

Hij heeft de laatste tien jaar een verandering in de Arabische gemeenschappen gezien die zijn joodse wereld waarschijnlijk nauwelijks is opgevallen. 'De Arabieren kenden een patriarchale samenleving waarin de vader of het hoofd van de "hamula" de toon zette. Men geloofde in waarden als respect, eergevoel, kuisheid. Als ik wist dat een jongen in mijn

district iets had uitgevreten, dan ging ik met zijn vader praten. Die gaf me dan zijn erewoord dat hij er persoonlijk voor zou zorgen dat de jongen zich meldde bij ons op het bureau en dat gebeurde dan ook. Nu heeft de vader geen autoriteit meer. De kinderen zien via het internet allerlei nieuwe gadgets en rijkdommen – Playstations, iPhones, moderne designerkleding, schoenen – die ze net als de joodse jongeren of de jeugd in de Verenigde Staten willen hebben, terwijl hun vader zich vaak niet ontwikkeld heeft en nog steeds de kleine boer, de felach is waarop de jongeren neerkijken. Zijn erewoord is niets meer waard. Het is als een handtekening op een stuk ijs en dit heeft de Arabische gemeenschap kapotgemaakt.’

Volgens Adam zijn de Arabische steden en wijken een moeilijke omgeving voor jongeren. Ze hebben geen parken, geen sportclubs, geen hobby’s en vooral geen geld. De plaatselijke overheid is erg corrupt en doet aan vriendjespolitiek. Ze hebben ook een achterstand bij het innen van gemeentebelasting en leges. Voor jongerenprojecten is geen geld. Vanuit criminele hoek worden er zogenaamd schenkingen gedaan aan de gemeente om geld wit te wassen, schenkingen die de gemeente weer doorsluis. Lessen zijn om 13.00 uur afgelopen, en wat doe je dan als jongere? Adam denkt dat zeventig procent van de jongeren tussen de 16 en 25 jaar geen toekomstplannen heeft. Zo creëer je dus hangjongeren. Adam ziet ze in groepen op straat lopen, doorgaans van dezelfde familie, want bloedverwantschap is erg belangrijk. De snelste manier om aan veel geld te komen is via criminaliteit. Als je er een beetje bij wil horen, dan ben je macho en heb je een dure auto.

‘Die kwetsbare jongeren worden benaderd door een oudere crimineel, de bendeleider’, vertelt hij. ‘Hij bezorgt ze kleding en eten en laat de kinderen als drugskoerier werken. Als ze eenmaal in het criminele systeem zitten, gaan ze verder: inbraak, wapenhandel, en het einde is moord. Bij de politie noemen we die groepjes jonge criminelen “de grafstenenclub”, want ze bezorgen anderen een grafsteen en uiteindelijk eindigen ze hun carrière onder een grafsteen.’

Onder de huidige regering is het politieoptreden en de interventie van het leger in Arabisch-Israëliëse en Palestijnse gemeenschappen verscherpt. Er zijn meer politiemanscapen in de Arabische gemeenten ingezet; ook Arabische politieagenten. Volgens de non-profitorganisatie Euro-Med Monitor zijn er in 2022 zelfs vijf keer zoveel Palestijnen gedood als vorig jaar.

Adam verzucht dat hij als politieman steeds tussen Palestijnen en joden in staat. Aan de ene kant wil de burgemeester dat hij optreedt tegen de criminelen, maar hij verleent geen medewerking. De staat oefent druk uit om criminelen te arresteren. Mensen zijn bang om door de criminele bendes afgerekend te worden en dus houden zij zich stil. Uiteindelijk is maar tien tot vijftien procent van de bevolking direct of indirect bij criminaliteit betrokken, maar die minderheid dicteert de rest en bepaalt de vijandige en angstige sfeer. Deze criminelen zitten te wachten op het type gebeurtenissen zoals de clashes in Jeruzalem tijdens de ramadan. Ze krijgen dik betaald door islamitische organisaties om rotzooi te trappen.

Adam kent het scenario van zo'n opstand. 'Die stress houd ik bij mijn gezin weg. Ze zouden het niet begrijpen en kennen mijn wereld niet. Het zou ze ook onnodig bang maken. Als je politiemannen inzet tijdens opstanden, dan is dat gevaarlijk, want een politieman die wordt aangevallen kan het commando "trek pistool" krijgen en dan kunnen er slachtoffers vallen. Ik kan tegenover Arabische of joodse burgers komen te staan. Hetzelfde geldt voor mijn Arabische collega's.'

Een extra reden om zijn gezin niet in zijn wereld te betrekken zijn de vergeldingsacties van de criminelen. Adam schetst een wereld die me doet denken aan de speelfims over de Amerikaanse Italiaanse maffia. Soms moet Adam rivaliserende bendes uit elkaar trekken en met de leiders onderhandelen om het conflict te beëindigen.

'Ik geloof zeker dat de situatie in de Arabische gemeenschappen kan verbeteren', zegt hij.

'De criminele bendes moeten worden opgerold. Aan de jeugd moet een perspectief worden geboden dat zo aantrekkelijk is dat criminaliteit geen keus is. Daarom doe ik dit werk. Ik wil de Arabische gemeenschap ondersteunen, maar de Arabische leiders moeten zelf optreden. De gemeenschap moet van binnenuit veranderen. Aan de andere kant moeten joden leren begrijpen dat niet de hele Arabische wereld de ondergang van de joden nastreeft en dat angst en paniek slechte raadgevers zijn.'

Adam geeft toe dat hij weliswaar in de Arabische gemeenschap werkt, maar dat hij er niet zou kunnen wonen. 'Het is er te gevaarlijk voor mijn gezin en onze culturen liggen te ver uit elkaar. Mijn moderne, zelfstandige vrouw zou in een Arabische gemeenschap niet geaccepteerd worden.'

Terwijl ik Adams joodse woonwijk uitrijd en de elektrische veiligheidspoort zich langzaam achter me sluit, bedenk ik dat er de afgelopen tien jaar steeds meer van dit soort joodse *gated communities* zijn ontstaan. Natuurlijk kende Israël al de door hekken afgesloten kibboetsen en grensoverschrijdende enclaves, de *settlements* gekenmerkt door religieuze, culturele of etnonationale identiteiten, maar tegenwoordig hebben bijna alle mosjavs slagbomen en gaan de betere woonwijken in de steden 's nachts op slot. Een bewaker bij de ingang checkt de bezoekers. 's Avonds rijdt niemand hier zomaar naar binnen.

De afscheiding wekt misschien heel even de illusie dat men in een rustige omgeving een geborgen, veilig en afgezonderd leven kan leiden, maar door jezelf op te sluiten verlies je de wereld om je heen. Eigenlijk weerspiegelen de hekken, slagbomen en poorten de angst en paniek voor iets wat men door de segregatie nooit heeft leren kennen.

3. Het geweld dat nooit went (10 augustus 2022)

Waarom zette Israël de aanval in terwijl er vanuit Gaza nog geen concrete acties waren gestart? Er komen verkiezingen aan en waar premier Lapid geen noemenswaardige legerervaring heeft, voert Netanyahu campagne onder het motto dat alleen hij Israëls veiligheid kan garanderen.

Vrijdag lanceerden Israëlische troepen een driedaags offensief op de Gazastrook met verschillende aanvallen op dichtbevolkte gebieden, zonder waarschuwing. De operatie leidde tot de dood van 46 Palestijnen en de verwonding van 360 anderen.

Halleluja, er is een wankel wapenstilstand afgekondigd tussen Israël en de Palestijnse Islamitische Jihad (PIJ) uit de Gazastrook. Daarmee komt een einde aan meer dan drie dagen van intense gevechten, luchtalarmen, bombardementen, vluchtende mensen, schuilkelders en de gebruikelijke appjes aan vrienden: 'Zijn jullie oké?'

Israëlische kinderen uit de zuidelijke kibboetsen Nir Oz, Nahal Oz, Kfar Aza en de steden Sderot, Ashkelon en Beersheba zaten tijdens de schoolvakantie dagenlang in schuilkelders in plaats van in de *ketana*, het Israëlische zomerkamp, of aan het zwembad. Palestijnse kinderen zaten zonder schuilkelders. De inwoners van noordelijk Gaza werden door het Israëlische leger gebombardeerd. Rook tekende de skyline van Gaza. Het regende zelfgemaakte kassams en korteafstandsraketten afgevuurd vanuit Gaza op Israël. Het was niet meteen duidelijk hoeveel raketten er werden gelanceerd en er was geen onmiddellijk bericht over eventuele slachtoffers.

Minister van Defensie Benny Gantz keurde een bevel goed om maximaal 25.000 soldaten in reservedienst op te roepen. Zoals andere mannen van zijn leeftijd wachtte mijn zoon als reservist van de paratroopers op het bekende telefoontje om deel te nemen aan een strijd waarin hij niet gelooft, maar dat interesseerde niemand.

Voor de gemiddelde Israëliër en Palestijn was het een herhaling van zetten. Als twee oude worstelaars hingen Israëliërs en Palestijnen met beurs geslagen lijven om elkaars nek om nog een volgende vermoeide klap uit te delen in een eindeloze strijd waarin niemand wint. Op mijn vraag hoe het met hem ging formuleerde mijn buurman het gevoel van de meeste burgers: 'Ach, we proberen te overleven.'

Waarom dan toch weer het oplaaien van het geweld, dat nooit went?

Aanleiding was de arrestatie van de leider van de PIJ, Saadi, op 1 augustus op de Westelijke Jordaanoever door het Israëlische leger. Volgens de Shin Bet had Saadi de PIJ-activiteiten uitgebreid en een aanzienlijke militaire macht opgezet in de noordelijke Westelijke Jordaanoever, waar PIJ aanvankelijk nauwelijks aanhang had. Het was niet direct duidelijk of Saadi gedood of gevangengenomen was maar de militante PIJ-leiding in Gaza kondigde onmiddellijk wraakacties aan op alle Israëlische burgers die dicht bij de grens met Gaza wonen. Vanaf dat moment gingen de Israëlische dorpen en kibboetsen aan de grens op slot. Aan het begin van de Sabbath op vrijdagavond 5 augustus, zagen we de Israëlische interim-premier, Yair Lapid, in een speciale nieuwsuitzending – zo'n uitzending is voor de Israëliërs een sein dat er een oorlog of militaire operatie op komst is – met de gebruikelijke bravoure

aankondigen dat 'Ha Aretz', zoals Israëliërs hun land noemen, aanvallen op Gaza had gelanceerd omdat er 'concrete bedreigingen' waren.

'Deze regering heeft een nultolerantiebeleid voor elke poging tot aanvallen – van welke aard dan ook – vanuit Gaza op Israëlisch grondgebied', zei Lapid. 'Israël zal niet werkeloos toezien als er mensen zijn die burgers kwaad willen doen.'

Hij voegde er ook aan toe dat 'Israël niet geïnteresseerd is in een breder conflict in Gaza, maar er ook niet voor terugdeinst'.

Operatie Ochtendgloren (Breaking Dawn) was geboren.

Volgens het door Hamas geleide ministerie van Volksgezondheid zijn er bij die operatie minstens 44 Palestijnen gedood, waaronder 15 kinderen, en zijn 360 mensen gewond geraakt. Het Israëlische leger stelt dat het uitsluitend PIJ-doelen heeft beschoten en dat de Islamitische Jihad een deel van de Palestijnse slachtoffers zelf heeft gedood omdat van de 1100 door hen op Israël afgevuurde raketten een derde in de Gazastrook is geëxplodeerd. Even is het rustig op straat. Tot de volgende ronde

Er zijn volgens het leger meer dan 170 PIJ-doelen in Gaza getroffen, waaronder wapenopslagplaatsen, observatieposten en raketlanceringslocaties. Het elimineerde twee belangrijke PIJ-commandanten en arresteerde nog meer leden van de Islamitische Jihad op de Westelijke Jordaanoever. De verbinding die deze groepering probeerde te leggen tussen Gaza en de Westelijke Jordaanoever werd verbroken.

Aan Israëlische kant zijn er 33 gewonden.

Toch blijven we met de vraag zitten waarom Israël de aanval inzette terwijl er vanuit Gaza nog geen concrete acties waren gestart. Dat heeft onder meer te maken met de nieuwe verkiezingen. Op 1 november zal het Israëlische volk zich moeten uitspreken over de nieuwe regering en de minister-president. Netanyahu voert inmiddels campagne onder het motto dat alleen hij de veiligheid van Israël kan garanderen.

Lapid is in Israëlische ogen een bijzondere premier omdat hij als enige geen noemenswaardige legerervaring heeft. Volgens verkiezingspeilingen wint Lapid elke dag dat hij als interim-premier fungeert meer stemmen, maar een veiligheids crisis in Gaza zou zijn positie ernstig in gevaar kunnen brengen. Onder druk van het leger en om zijn politieke imago te redden ging hij akkoord met een mini-operatie op de Gazastrook om daarna zo snel mogelijk aan te sturen op een wapenstilstand.

In tegenstelling tot eerdere militaire operaties had 'Ochtendgloren' specifieke doelen – de terroristische dreiging op Zuid-Israël afweren en de militaire capaciteit van PIJ decimeren – en zodra die doelen werden bereikt, eindigde de operatie. Ofschoon het Israëlische leger toegeeft dat 27 Gazaanse burgers zijn omgekomen in de gevechten, eindigde de operatie voordat er een catastrofe in Gaza plaats zou vinden en zonder doden aan Israëlische kant. Of Lapid hiermee voldoende krediet opbouwt om de verkiezingen te winnen, is de vraag. Zijn centrum-linkse blok heeft momenteel minder dan 50 van de 120 Knesset-zetels. Zonder steun van de Israëlische islamitische Ra'am-partij of de nieuwe zionistische partij van Ayelet Shaked kan Lapid geen brede coalitie van minstens 61 zetels vormen.

Opvallend is dat Hamas zich tijdens de operatie uitermate koest hield. Afgezien van wat ondersteunende retoriek meed de groep elke militaire betrokkenheid en wees de uitnodiging van PIJ af om in een gezamenlijk strijd, die PIJ de 'eenheid van de arena's' noemde, de vijand tegemoet te treden.

Op het eerste gezicht hebben Hamas en de Islamitische Jihad uiteindelijk hetzelfde ideologische nationalistische doel: de bezetting beëindigen en Israël wegvagen. Maar er zijn grote ideologische verschillen die een samengaan van beide groepen in de weg staan.

Terwijl Hamas de onafhankelijkheid en vrijheid van het Palestijnse volk wil bereiken door Gaza op te bouwen, de economische situatie van de burgers te verbeteren, sociale en medisch zorg uit te breiden en tegelijkertijd zichzelf te verzekeren van een brede steun van de bevolking, wijst de Islamitische Jihad die hervormingen af, wil harde actie en het wapenarsenaal zoveel mogelijk uitbreiden. In een tijd dat Hamas de schade van de militaire acties van vorig jaar nog aan het herstellen is, kwamen de plotselinge dreigementen en geweldplegingen van PIJ bijzonder slecht uit.

Alsof het afgesproken werk was, heeft Israël tijdens Ochtendglorie de bases en wapenfabrieken van Hamas en de infrastructuur ontzien.

Volgens Zvi Bar'el, journalist en politiek analist van de Israëlische krant *Ha'Aretz*, zal de Islamitische Jihad ook in de toekomst het monopolie van Hamas op de Gazastrook in gevaar kunnen brengen door dankbaar gebruik te maken van Israëls routinematige militaire acties door zichzelf op te werpen als dé strijder voor de Palestijnse vrijheid. Hamas' terughoudendheid om de PIJ te steunen werd in Gaza al betiteld als lafheid en verraad. Als Israëls militaire operatie langer had geduurd, dan had Hamas waarschijnlijk toch de gelederen met PIJ moeten sluiten, maar dat zou ten koste van Hamas' hegemonie en onafhankelijke besluitvorming in Gaza gaan.

Halleluja, er is een wapenstilstand afgekondigd. De Israëlische zomerkampen zijn weer even open en in Gaza kan men weer boodschappen doen en op straat spelen. Terwijl de Gazanen hun doden betreuren en begraven, roept premier Lapid dat er een andere weg is. 'We verdedigen onszelf tegen iedereen die ons bedreigt, maar we geven werk en een goed bestaan en leven aan eenieder die vreedzaam naast ons wil leven.'

In het Midden-Oosten weten we dat een tijdelijke wapenstilstand, '*Tahdiya*' in het Arabisch, niet meer is dan een tijdelijke windstilte in de geweldsplegingen. Even is het rustig op straat. Tot de volgende ronde, want er is een herhaling van zetten die nooit went.

4. Israël wil af van de Afrikaanse Hebreeuwse Israëlieten (7 september 2022)

Een groep die in Israël een afgeschermd leven leidt, zijn de Afrikaanse Hebreeuwse Israëlieten. Ze claimen af te stammen van de oude Israëlieten, maar zijn niet joods. Na 53 jaar dreigen ze te worden uitgezet.

Als je Israëliërs vraagt wie die mensen zijn die ze liefkozend ‘*ha koeshiem mi Dimona*’ noemen, wat je niet anders kunt vertalen dan als ‘de zwarten uit Dimona’, dan verwijzen ze je waarschijnlijk naar de Afrikaanse zang- en dansgroepen die onder begeleiding van de tamtam populaire attracties vormen op Israëlische feesten en partijen. Iedereen kent ook de donkergekleurde mensen die een keer per jaar met de collectebus beleefd bij de Israëlische huizen aankloppen om voor hun non-profitorganisatie geld in te zamelen, want ze worden niet gesubsidieerd.

‘Nee, we hebben geen last van hen’, zeggen mijn burens en collega’s. De Afrikaanse Hebreeuwse Israëlieten leiden een afgeschermd leven in hun eigen stedelijke kibboets Dorp van de Vrede. Ze dragen Israël een warm hart toe, willen belasting betalen, de dienstplicht vervullen, gaan naar school, respecteren de joodse feestdagen en geloven dat ze afkomstig zijn van de oude Israëlieten. Kortom, zo op het eerste gezicht zijn ze voorbeeldige burgers. Maar de Hebreeuwse Israëlieten zijn niet joods en daar wringt de schoen. Op dit moment worden meer dan tweehonderd van de ongeveer drieduizend leden, die al 53 jaar in Israël wonen, en hun kinderen die hier geboren en getogen zijn, met uitzetting bedreigd. Het exacte aantal is niet precies aan te duiden omdat een deel van de gemeenschap niet geregistreerd is. De juridische positie van de overige leden is wankel, omdat ze slechts een permanente verblijfvergunning hebben. Maar enkelen hebben het Israëliisch staatsburgerschap verworven.

Als rond het middaguur de hitte uit de hemel ploft en de smeltende asfaltwegen, armoedige flatgebouwen en ratelende airconditionings van Dimona onder het opwaaiende woestijnzand vaal beige zijn geworden, lijkt de stad meer op een van de mislukte zandkastelen uit mijn jeugd dan op de moderne industriestad die het volgens de website van de gemeente pretendeert te zijn. Dimona in de Negev-woestijn in het zuiden van Israël, met een stille kernreactor – ook wel eufemistisch het Shimon Peres Nucleaire Onderzoekscentrum genoemd – en de vervuilende Rotem Amfert-fosfaatfabrieken verderop en voor de rest alleen woestijnzand, is voor veel Israëliërs het einde van de wereld. Maar juist in deze stad, in een verlaten centrum voor Marokkaanse immigranten, vonden de Hebreeuwse Israëlieten hun thuis.

‘Het was lotsbeschikking dat we hier in 1969 neerstreken’, zegt Ahmadiel Ben Yehuda, de 66-jarige minister van Informatie, terwijl we in een prieel op het dorpsplein zitten. Mannen en vrouwen hangen feestverlichting op en zetten stoelen neer. Morgen vieren de Hebreeuwse Israëlieten het New World Passover-feest, een tweedaagse happening waarin ze hun komst naar Israël herdenken.

Die ontstaansgeschiedenis van de Afrikaanse Israëlieten in Israël wordt inmiddels, in lijn met de Israëlitische traditie, van ouders op kinderen doorverteld. Ben Carter, een jonge Afro-Amerikaanse baptist uit Chicago, kwam in contact met de eerste 'African Hebrew Israelites' in zijn stad, een beweging die de wortels van Afro-Amerikanen in Israël zag, en werd omgedoopt tot Ben Ammi, dat in het Hebreeuws 'zoon van mijn volk' betekent. In 1966, tijdens de rassenrellen en stedelijke onrusten in Amerika's armste zwarte buurten, kreeg Ben Ammi een visioen van de engel Gabriël die hem zei dat hij de kinderen van Israël – hiermee bedoelde hij de Afro-Amerikanen – naar Dimona in het beloofde land moest brengen. En dat deed hij. Met zo'n vierhonderd volgelingen reisde Ben Ammi eerst naar Liberia, omdat men volgens de profetieën naar Israël moest terugkeren zoals men het land verlaten had.

Ben Ammi's omstreden leer gaat ervan uit dat de Afro-Amerikanen nazaten zijn van de oude Israëlitische stam van Judea en directe afstammelingen van de zonen van Jacob. Tijdens de joodse diaspora – de verstrooiing van de joden vanuit Israël – bezetten de Romeinen in 70 voor Christus het Heilige Land en veroorzaakten ze een migratie van Israëlieten in zuidelijke richting en verder naar West-Afrika, waar ze als Israëlieten leefden in met name de Igbo-stam.

Ahmadiel Ben Yehuda onderbouwt dit verhaal met de conclusies van de Schotse ontdekkingsreiziger Mungo Park: 'Aan het einde van de achttiende eeuw volgde Park de rivier de Niger en reisde door de binnenlanden van West-Afrika. Hij stelde al in 1799 een continuïteit van de joodse identiteit vast onder de Igbo's, een stam in het huidige Nigeria, die dateerde uit de pre-talmoedische periode. De Igbo's erkenden de Hebreeuwse bijbel, maar niet de talmoed, dat wil zeggen de discussies over de toepassing van de thora, die de basis vormt voor de joodse wetten, ethiek en filosofie en de levenswijze van veel joden. De Igbo's hadden soortgelijke praktijken als de oude bijbelse joden. Ze besneden de mannelijke kinderen acht dagen na de geboorte, ze aten kosjer voedsel, rouwden zeven dagen om de doden en vierden Rosj Chodesj, het feest van de nieuwe maan. Hun liederen gingen over de rivier de Jordaan en over Jericho, Jeruzalem en de Kanaänieten. Deze tradities dateerden van vóór de komst van de christelijke missionarissen. Ook zijn er in de Igbo-taal woorden en zinnen die refereren aan de bijbel. Zo is "*Asaa bu taa*", letterlijke vertaling "vandaag is de zevende", zaterdag. In het Hebreeuws is dat sabath.' Aan het eind van de zestiende eeuw kwam de trans-Atlantische slavenhandel op gang; de driehoek tussen Europa, Afrika en de Amerika's waarbij Afrikanen tot slaaf werden gemaakt en naar de Amerika's werden verscheept en als Amerikaanse koopwaar weer naar Europa werden vervoerd. Het was volgens Ben Yehuda niet verwonderlijk dat sommige West-Afrikaanse heersers gebruikmaakten van deze mogelijkheid om vooral die vreemde Igbo's, die Israëlieten, te kidnappen en aan de handelaren te verkopen, om zo hun eigen stamgenoten te beschermen.

Volgens de database van slavevoyages.org zijn in de trans-Atlantische slavenhandel tussen de zestiende en negentiende eeuw meer dan 12,5 miljoen Afrikanen verhandeld. Bijna vierhonderdduizend Afrikanen werden naar de Verenigde Staten verscheept. 'Een groot

deel van hen kwam uit West-Afrika en met name de Bight of Biafra. Zestig procent van hen behoorde tot de Igbo-stam', stelt Ben Yehuda. 'Dat betekent dat de huidige Afro-Amerikanen en de Creolen van het noordelijke Zuid-Amerika grotendeels nazaten zijn van deze Igbo's en dus van de gevluchte Israëlieten. Ben Ammi begreep dat toen hij in 1963 in contact kwam met de zwarte Hebreeuwse Israëlieten.'

Vier jaar later vertrok hij met vierhonderd volgelingen naar West-Afrika, een opzettelijke, zij het vreemde beslissing die volgens Ben Yehuda bedoeld was om de identiteit die zwarte Amerikanen door de slavernij hadden aangenomen uit te wissen. Waar kon dat beter dan in de staat Liberia die al in de negentiende eeuw gesticht was om vrije zwarte en gekleurde Amerikanen te repatriëren naar Afrika?

Een van zijn volgelingen was Ahmadiel Ben Yehuda. 'Mijn vader was een makelaar in Washington-Stad. Ik had politicologie gestudeerd en werkte als adviseur in het Capitool. Maar ik was woedend over de manier waarop de Amerikaanse witte bevolking de Afro-Amerikanen behandelde. Ik was woedend op mijn joodse grootmoeder die tot die gevestigde orde behoorde. Ik wist dat ik iets moest doen en kwam in contact met de Hebreeuwse Israëlieten en Ben Ammi. Toen hij opriep om de VS te verlaten en via Liberia naar het beloofde land te reizen om het koninkrijk van God op aarde te stichten, verkocht ik mijn huis, mijn auto, nam ontslag en volgde hem.'

Het pakte anders uit, want de fysieke en mentale ontberingen van het barre leven in de Liberiaanse jungle waren zo groot dat Ben Yehuda en nog maar 112 volgelingen in 1969 met Ben Ammi naar Israël reisden. De anderen waren teruggegaan naar de VS. 'De meesten kwamen uit grote steden als Chicago, Washington, New York en wisten niet hoe ze in de Afrikaanse jungle moesten leven. We werden geplaagd door malaria en hepatitis. Onze kleine groep reisde naar Israël op een toeristenvisum. We kochten deze plek in Dimona en bouwden ons dorp. Voor de Israëliërs waren we in die tijd echt een bezienswaardigheid. De meesten hadden nog nooit zwarte mensen gezien.'

Intussen is de kleine groep van Ben Ammi uitgegroeid tot zo'n drieduizend volgelingen. Door de jaren heen hebben nieuwe Afro-Amerikaanse migranten zich bij hen gevoegd. Bovendien huldigt de gemeenschap het beginsel van polygamie dat aan iedere man vijf vrouwen toestaat, en dat tot een grote kinderschare leidt. Ben Yehuda heeft 22 kinderen.

Demonstratie tegen de deportatie van 46 gezinnen uit de Afrikaans Hebreeuwse Israëlieten gemeenschap. Tel Aviv, juni 2021© David Goldman / AP / ANP

Ook in Nederland en Suriname hebben zich splintergroepen van de Hebreeuwse Israëlieten gevestigd. Volgens minister Ahmadiel Ben Yehuda is er nauwelijks contact en profileren de Nederlandse en Surinaamse Hebreeuwse Israëlieten zich anders dan in Dimona. Ze kwamen de laatste jaren vooral negatief in het nieuws door hun luidruchtige straatmanifestaties in Rotterdam en Amsterdam. In Rotterdam veroorzaakten ze overlast door clashes met Rotterdammers van islamitische afkomst. In Amsterdam waren ze actief bij een winkelcentrum in de Bijlmer en vertelden het publiek dat corona een complot is, dat de vrouw ondergeschikt is aan de man en dat het witte ras vernietigd zal worden door een 'nucleair vuur', aldus *Het Parool*.

‘Onze gemeenschap is geen godsdienst, want die maakt in onze ogen veel kapot. We zijn een volk dat met iedereen in vrede wil leven’

In Suriname kregen zij hun grootste bekendheid dankzij het boek *De Hebreeuwse identiteit* van de journaliste Rachael van der Kooye, dat in 2016 leidde tot de oprichting van de vereniging Hebreeuwse Israëlieten in Suriname (HIS). Ook in Suriname zouden ze op agressieve wijze hun overtuiging op straat verkondigen.

Dorp van de Vrede is een plek die bijna te mooi is om waar te zijn. Glimlachende mannen, vrouwen en kinderen in Afrikaanse jurken en kaftans van regenboogkleurige, zelfgesponnen stoffen. Ze leven voor het zionisme en op biologisch-veganistisch voedsel, want dat is in de bijbel bepaald. Ze hebben hun eigen scholen, eigen vroedvrouwen en artsen, en brengen al drie generaties kinderen groot die zowel Hebreeuws als vloeiend Engels spreken. Ze sluiten de moderne wereld niet buiten, maar staan niet toe dat die hun leefgewoonten beïnvloedt. ‘We zijn tot de ontdekking gekomen dat de moderne wereld op z’n kop staat. Mannen en vrouwen verwarren hun rollen in het leven’, zegt Ben Yehuda. ‘Wij geloven in een traditionelere sociale orde waarin iedereen zijn plaats heeft. De mannen zijn de jagers, de vrouwen de verzorgers van de gezinnen. Het betekent niet dat polygamie verplicht is of dat vrouwen ondergeschikt zijn aan de man. We leven in vrede samen zonder elkaar te vermoorden en drugs of alcohol te gebruiken.’

Ik begrijp dat Israëliërs moeite hebben om de Hebreeuwse Israëlieten te plaatsen, zeg ik. Wat zijn ze nou eigenlijk? Een religie? Een genootschap? Of mogelijk een sekte?

Ben Yehuda schudt zijn hoofd. ‘Onze gemeenschap is geen godsdienst, want die maakt in onze ogen veel kapot. We zitten niet te wachten op een messias die ons zal redden. We zijn allemaal voor onszelf een messias. We zijn ook geen sekte. Onze gemeenschap is na het overlijden van onze leider Ben Ammi in 2014 blijven bestaan. We zijn een volk met een eigen levensfilosofie, die met iedereen in vrede wil leven.’

De staat weet intussen niet wat hij moet denken van deze vreemdelingen, die Hebreeuwse namen aannemen, de Sabbath respecteren, vloeiend Hebreeuws spreken en zichzelf als de echte pre-talmoedische joden beschouwen. Ze vallen niet onder de Wet van terugkeer, een wet uit 1950 die bepaalt dat elke jood het etnische recht van terugkeer naar Israël heeft; in de praktijk betekent dat het recht op de Israëlische nationaliteit, een paspoort en het recht om in Israël te wonen, te werken en te stemmen.

Bij de stichting van de staat is namelijk bepaald dat Israël het nationale tehuis van het joodse volk en een joodse staat is, een immigranten-kolonistensamenleving waar, anders dan in Nederland, immigratie openstaat voor iedereen ongeacht zijn sociale, culturele of geografische afkomst, als men maar kan aantonen dat men joods is. Volgens de halacha, de joodse leefregels, behoort iedereen die een joodse moeder heeft tot het joodse volk, of hij nu religieus is of niet en waar ter wereld hij ook is geboren, maar de wet gaat verder en mensen met één joodse ouder of grootouder worden ook als jood aangemerkt. Verder worden bekeerlingen als joden beschouwd en kunnen de niet-joodse kinderen en echtgenoten van een jood onder specifieke voorwaarden de Israëlische nationaliteit krijgen.

Een pragmatische oplossing ligt voor de hand. Als de Hebreeuwse Israëlieten zich bekeren tot het jodendom, worden ze automatisch erkend. Maar ze houden stug vol dat ze geen religie wensen en de rabbijnen afwijzen. Afrikaanse Hebreeuwse Israëlieten vieren het New World Passover feest in Dimona, mei 2016© Corinna Kern / Laif / ANP

Het is één uur en de school gaat uit. Een van de schoolkinderen, Amitia, een verlegen pubermeisje dat goed Hebreeuws en Engels spreekt, is veertien jaar geleden in Dimona geboren en kent geen ander land. Ze droomt ervan om piloot bij de Israëliëse luchtmacht te worden en na haar dienstplicht aan de universiteit geografie te studeren.

Maar Amitia is niet Israëliësch. Ze heeft geen paspoort noch een verblijfsvergunning en ze heeft samen met haar gezin een uitzettingsbevel ontvangen. 'Ik voel me verbonden met Israël', zegt ze. 'Ik ben een Israëliër maar ook weer niet. Israël wil me niet en dat maakt me bang want ik heb geen ander land waar ik naartoe kan. Mijn ouders zijn al twintig jaar geleden naar Israël verhuisd. Ze kwamen uit Atlanta.'

Ik suggereer dat ze Amerikaanse is en misschien weer terug kan naar de VS. Amitia is even stil. Dan zegt ze: 'Maar daar kan ik toch niet naartoe? Ik ken daar niemand.'

Als ik even later nieuwsgierig het veganistische supermarktje inkijk, komt zuster Tovit – de Hebreeuwse Israëlieten spreken elkaar aan met 'broeder', 'zuster', 'prins' of 'minister' – met grote boodschappentassen naar buiten. Tovit is in 1998 met haar man uit de VS naar Israël verhuisd. Inmiddels hebben ze acht kinderen. Ja, allemaal in Israël geboren. 'Ik was geschokt door het bericht dat Israël mij en mijn kinderen wil deporteren', zegt ze. 'Ik heb nog een Amerikaans paspoort, maar de situatie in de VS is voor Afro-Amerikanen zo gevaarlijk dat ik het mijn kinderen niet wil aandoen. Wij leven hier heel vredig en we zijn hier als Hebreeuwse Israëlieten thuis.'

Als ik zeg dat Israël bijna permanent in conflict en oorlog is en daarom niet de veiligste plek op aarde, reageert Tovit scherp. 'Dit land is er voor iedereen, het is een geweldige smeltkroes. Het in vrede samenleven met joden en Palestijnse moslims is juist interessant en een uitdaging.' Ze heeft in 2015 voor de hele familie een verblijfsvergunning aangevraagd. Vanaf dat moment trad ze uit de anonieme illegaliteit en werd ze zichtbaar. De staat reageerde met een uitzettingsbevel. De gevolgen voor haar gezin zijn desastreus. 'Een van mijn dochters studeert aan de universiteit, maar als ze klaar is heeft ze geen werkvergunning. Ik ben zelf journalist en lerares Engels. Ik wil werken en belasting betalen, maar officieel kan dat niet. Ik heb contact met de lokale joodse bevolking en doe als vrijwilliger mee aan de organisatie van seminars, sportactiviteiten en festivals. De autoriteiten stellen nu dat wij geen lid van de Israëliëse gemeenschap zijn. Kun jij je dat voorstellen? Na 24 jaar? Waar moeten we dan naartoe? Mijn kinderen zijn nog nooit in het buitenland geweest.'

'Laten we het lelijke beestje bij de naam noemen: de overheid is bang voor een influx van Afro-Amerikanen'

Op het sportveld van het dorp legt onderhoudsman broeder Zadok (55) de elektrische bedrading voor het feest aan. Hij is het met Tovit eens. Hij woont hier al 32 jaar illegaal

volgens de staat. Zadok komt oorspronkelijk uit Bermuda en moest in het begin erg wennen, want hij miste de oceaan en de mentaliteit in Israël was anders dan op Bermuda. Maar nu wil hij hier coûte que coûte blijven. 'Het is het enige leven dat mijn kinderen en kleinkinderen kennen', zegt Zadok.

Zijn vijf kinderen en negen kleinkinderen wonen hier net als hij zonder papieren. 'Ik ga niet akkoord met die deportatie en zal er alles aan doen dat mijn kinderen een status krijgen. Men kent mij in Dimona. De burgemeester staat nota bene aan onze kant. Onze kinderen gaan gewoon naar school, want de joodse directeur knijpt een oogje dicht. We hebben heel goede contacten met de plaatselijke bevolking. Dat is het rare. Israël heeft twee gezichten: de gewone mensen die ons volledig accepteren en de overheid die ons afwijst.'

Natuurlijk is het een scheve vergelijking, maar als de overheid Askenazische joden uit Europa, Sefardische joden van het Iberisch schiereiland en Mizrachi-joden uit het Midden-Oosten en Noord-Afrika wel erkent omdat hun voorouders hier tweeduizend jaar geleden hebben gewoond, en als ze Russische immigranten erkent waarvan men zich kan afvragen of die allemaal joods zijn volgens de regels van het landelijk rabbinaat, dan zou je verwachten dat deze Afrikaanse nazaten van de verloren stam van Jacob eenzelfde recht kunnen doen gelden. Waarom reageert de overheid dan zo negatief? vraag ik Ahmadiel Ben Yehuda. Waar is men bang voor?

Ben Yehuda is duidelijk: 'Laten we het lelijke beestje bij de naam noemen: men is bang voor een influx van Afro-Amerikanen. We zijn al jaren bezig met de status van onze gemeenschap. Er is indertijd nog een poging ondernomen om de zaak recht te zetten, maar het ministerie van Binnenlandse Zaken heeft dat genegeerd. En dus erkennen wij het Israëlische opperrabbinaat niet.'

Die houding schijnt de staat nauwelijks te deren. Yafit Weisbuch, de advocaat die zich met de deportatiezaken bezighoudt, schetst een aaneenschakeling van afmattingstactieken, verdraaiingen en ronduit racistische opmerkingen van de Israëlische overheid. Ze heeft haar strepen als mensenrechten- en strafrechtadvocaat verdiend, verschijnt regelmatig in de pers en ergert zich blauw aan de chicanes van de staat, vooral omdat de zaak betrekkelijk gemakkelijk kan worden opgelost. Negentien jaar geleden heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken voor eens en altijd de zaak willen oplossen door de Hebreeuwse Israëlieten een verblijfsvergunning te geven, maar door fouten en nalatigheden vielen toen 120 mensen om onverklaarbare reden buiten de boot en bleven dus illegaal. De uitermate moeilijke en kostbare visumprocedure voor niet-joden weerhield hen ervan om ook daarna een verblijfsvergunning aan te vragen. Weisbuch interviewt nu in de kantine van Dorp van de Vrede een deel van deze 120 mensen en hun kinderen en kleinkinderen en legt hun namen en telefoonnummers vast. Tot haar verbazing loopt hun aantal volgens een voorzichtige schatting in de honderden.

Je zou verwachten dat de toen gemaakte fouten nu met een pennenstreek door de huidige minister worden rechtgezet. Weisbuch schudt haar hoofd. Niets is minder waar. Ze heeft voor een groep van 49 leden al een vergunning aangevraagd. De staat reageerde met een

deportatiebevel. Voor deze eerste urgente groep is Weisbuch in 2021 een procedure tegen de staat begonnen, maar de andere groepen zullen volgen.

Ze beschrijft de frustrerende juridische manoeuvres van de staat: 'Ik heb een groepsclaim bij de rechtbank ingediend tot opheffing van de uitzetting en toekenning van een visum, omdat dat goedkoper was voor deze mensen. De rechtbank heeft op vordering van de staat deze groepsclaim afgewezen omdat de gemeenschap van de Hebreeuwse Israëlieten geen wettelijke status zou hebben. Alle 49 mensen zouden dan individuele vorderingen moeten indienen en dus 49 keer dure gerechtskosten moeten betalen. Natuurlijk ben ik in hoger beroep gegaan en werd dat vonnis vernietigd. Maar nu komt de staat met de volgende aap uit de mouw: de gemeenschap zou weliswaar wettelijk zijn, maar de 49 mensen zouden geen lid zijn van die gemeenschap. Ik moet nu met geboorteakten bewijzen dat men in Dorp van de Vrede geboren en getogen is. Door deze juridische foefjes worden de mensen langzaam maar zeker wanhopig. Er zijn al verschillende leden naar het buitenland vertrokken en daarop speculeert de staat.'

Volgens Weisbuch zou een minnelijke schikking te prefereren zijn en daarom had ze een gesprek aangevraagd met minister van Binnenlandse Zaken Ayelet Shaked, maar dat liep uit op een fiasco. 'Op de bewuste dag was ze niet aanwezig en liet zich vertegenwoordigen door haar immigratie-adviseur, een uitermate rechtse en rigide man. Hij wees elke vorm van compromis af en zei letterlijk: "Als we ze een vergunning geven wordt het net als met de Ethiopiërs. Eerst komen er een paar en in mum van tijd heb je het land vol zitten." Voor alle duidelijkheid: Ethiopiërs zijn joden volgens de wet. Hun enige overeenkomst met de Hebreeuwse Israëlieten is hun huidskleur. Dit is dus puur racisme. En nu het kabinet gevallen is, houd ik mijn hart vast. Alles wijst erop dat Netanyahu de verkiezingsstrijd gaat winnen en een rechtser kabinet zou een nog scherper vreemdelingenbeleid kunnen hanteren.'

De man die negentien jaar geleden wel bereid was om de Hebreeuwse Israëlieten een rechtsgeldige status te geven is voormalig minister van Binnenlandse Zaken Avram Poraz. Tijdens ons Zoom-gesprek – het is vrijdagmiddag net voordat de Sabbath ingaat – nuanceert deze voorzitter van de voormalige liberale partij Shinui mijn opmerking: 'Kijk, ik geloof in Israël als joodse staat die voor de joden is. De Hebreeuwse Israëlieten zijn op een toeristenvisum naar Israël gekomen en nadat het visum verlopen was, waren ze dus formeel illegaal in Israël. Dat is een reden om het land te worden uitgezet. Dat is een gebruikelijke procedure, ook in Nederland. Maar hier heeft de staat de situatie van deze mensen eindeloos laten voortduren. Ze woonden hier al jaren en sommigen waren hier zelfs geboren. Ik heb als minister in 2003 door een eenmalige beslissing alle Hebreeuwse Israëlieten die op dat moment in Israël woonden een permanente verblijfsvergunning willen geven. Velen hebben hiervan gebruik gemaakt. Een aantal niet.'

Poraz heeft nu voor het gerechtshof verklaard dat in de geest van zijn beslissing die laatste groep uit 2003 met hun kinderen en kleinkinderen retroactief ook een vergunning moet krijgen, maar de huidige minister van Binnenlandse Zaken voert haar eigen, harde koers. Ze

trekt zich van Poraz' verklaring niets aan. Poraz waarschuwt voor een intolerante houding van de staat: 'In het kader van de gerechtigheid straf je deze groep dan disproportioneel.' Als ik aan het eind van de middag Dorp van de Vrede uitloop, is het dorpsplein feestelijk versierd met vlaggetjes in alle kleuren van de regenboog. Op de bühne stelt de negentienjarige rapper Eli Sasson het geluid van de microfoon af. Morgen zal hij optreden. Hij is een geboren en getogen Israëliër en Hebreeuwse Israëliet, een energieke jongen die net zijn eindexamen middelbare school heeft gehaald en tussen de bedrijven door ook nog jeugdburgemeester van de stad was. Hij weet precies wat hij wil.

In hypertempo somt hij op: eerst een jaar vrijwilligerswerk, een in Israël gebruikelijke move voor jongeren voordat ze in dienst gaan, daarna drie jaar leger en vervolgens elektrotechniek studeren aan de universiteit.

En als je geen verblijfsvergunning krijgt? vraag ik.

'De staat gaat me echt niet het land uitsturen', zegt hij terwijl zijn dreadlocks ritmisch om zijn hoofd bungelen. Als ik hem verbaasd aankijk voegt hij toe: 'Nou lady, ik ben hier geboren hoor. Ik heb geen andere nationaliteit of land. *This is what there is.*'

Ineens begrijp ik Eli: hij heeft het laissez-fairebeleid van de overheid – of misschien is 'het doorschuiven naar de volgende regering'-beleid een betere typering – door. Israël is voor hem niet zomaar een gastland voor een vreemdeling of immigrant.

'Dit', zegt hij, terwijl hij vanaf de tribune om zich heen wijst, 'dit is mijn vaderland. Dit is mijn thuis en dat laat ik nooit meer gaan. *Because I belong here.*'

5. David Grossman (19 oktober 2022)

De carrière van de Israëlische schrijver David Grossman, winnaar van de Erasmusprijs 2022 met als thema 'verbinders in een verdeelde wereld', begon met een levensveranderend incident. 'Zo'n veertig jaar geleden reed ik in de bus naar huis...'

Zijn woonkamerraam in Mevaseret Zion, een plaatsje ten noordwesten van Jeruzalem, biedt een spectaculair uitzicht op het Judeagebergte met de contouren van de nieuwbouwwijken van Jeruzalem en erachter de ommuurde Westelijke Jordaanoever. Het is ook het landschap van een jarenlange realiteit van een voortdurende staat van oorlog, van een politiek, militair en religieus conflict waarin de wereld steeds enger en kleiner wordt. De angst om gewond te raken of gedood te worden of ondraaglijk verlies te lijden heeft het Beloofde Land in zijn greep en de taal van zijn bewoners verwordt tot een aaneenschakeling van clichés en slogans om zichzelf en de vijand te beschrijven.

Het is juist in dit problematische landschap dat David Grossman schrijft over intimiteit tussen mensen: over de jaloezie van een man ten opzichte van zijn vrouw, over dakloze kinderen in Jeruzalem, over de eenzaamheid van de bijbelse Samson en over hoe de wreedheid van de oorlog een familie binnendringt en verscheurt. Hij schrijft over het leven van zijn land, Israël, en beroert de oneindige mogelijkheden van humaniteit die ons mensen verbindt. Wat als eerste opvalt, nu hij op deze warme nazomerdag tegenover mij zit, is hoe nederig hij is, broos bijna, met bescheiden gebaren en een zachte stem. Als een literaire E.T., alsof ze hem van een andere planeet hebben gestuurd, iemand die extra gevoelig is, bijna zonder huid, om alle fragmenten van de menselijke samenleving waarin hij leeft te ontdekken. Hij kijkt me recht in de ogen, dan even op zijn horloge, niet om ons gesprek te timen, maar hij heeft straks opadienst. Zodra hij begint te spreken, begrijp je de innerlijke kracht en emotionele betrokkenheid die hem tekent.

'Ik zie een wereld die niet alleen verscheurd is', zegt hij, 'maar er zijn mensen die hem aanhoudend verder proberen te vernietigen. Ik geef toe dat het steeds moeilijker wordt om te geloven dat er nog een mogelijkheid is om iets te herstellen, en toch blijf ik het proberen. Als we het opgeven, dan hebben we deze oorlog verloren, dan zijn we verslagen. We kunnen ons de luxe van totale wanhoop niet veroorloven, want dan laten we de wereld in een helse situatie achter. Ik geloof dat wij, schrijvers, samen een ongrijpbaar spinnenweb kunnen weven, dat een enorme kracht heeft, een wereldveranderende en wereldscheppende kracht, de kracht om de stommen te laten spreken en de kracht van wat de joden *tikkun ha olam* noemen, het herstel van de wereld, in de diepe betekenis die het heeft in de kabbalah.'

De levensloop van David Grossman valt samen met de ontwikkeling van de staat Israël. Hij is een *tzabar*, een in Israël geboren jood, en kwam zes jaar na de geboorte van de staat in 1954 in Jeruzalem ter wereld. Zijn moeder, nog onder het Britse mandaat in het toenmalige Palestina geboren, was huisvrouw en zijn vader, een jonge joodse immigrant uit de Poolse

provincie Galicië, werkte als buschauffeur om zijn gezin te onderhouden en liet zijn achtjarige zoon de boeken van Sjolem Alejchem lezen om het oude leven in de diaspora, in de *sjtetl*, niet te vergeten. Een jaar later won Grossman een radio-quiz over Sjolem Alejchem en werd hij als acteur en kinderverslaggever ingehuurd bij Kol Israel, de Israëlische staatsradio.

Tijdens de verplichte legerdienst van drie jaar en kort na de Jom Kippoer-oorlog, in 1973, ontmoette hij een nieuwe dienstplichtige soldate, Michal Eshel, die later zijn vrouw en de moeder van zijn kinderen zou worden. In die tijd waren zijn politieke opvattingen conventioneel: Israël, omringd door vijanden, was voorbestemd om een eeuwige oorlog te voeren en overleven was noodzaak. Maar door Michal ging hij op een andere manier naar de werkelijkheid kijken en werd hij een criticus van Israël, een liberale zionist.

Hij keerde terug bij de radio als journalist en nieuwslezer en ging in zijn vrije tijd fictie schrijven. Om Grossmans eigen metafoor te volgen is het alsof je een kluwen garen ontwaart en langzaam uit hem trekt. Zijn romans, verhalen, kinderboeken, essays en non-fictie volgen elkaar in een onophoudelijk tempo op. Het ene verhaal haalt het andere aan en alles beklijft. Maar zijn literaire carrière begon met een eenvoudig doch voor hem levensveranderend incident.

‘Zo’n veertig jaar geleden reed ik in de bus naar mijn huis in Talpiot’, vertelt hij, ‘een wijk van Jeruzalem. Het was een Israëlische bus, modern, nieuw en goed uitgerust. Vlak naast ons reed een Palestijnse bus en die zag er verschrikkelijk uit, oud, vies en rommelig. Ik schrok van de gezichten van de Palestijnse passagiers. Die leken zo verschrikkelijk verslagen. Ik had het nooit vanuit dit oogpunt hoeven zien. Israël had in 1967 de Westoever bezet. Het verschil tussen degenen die hadden gewonnen, wij joden, en degenen die hadden verloren, de Palestijnen, was zo evident dat ik ervan schrok. Ik bedacht hoe vreselijk het moest zijn dat het hele leven van deze Palestijnse passagiers bij voorbaat verloren was. Wat zou het betekenen als je intimiteit zo wordt geschonden en niemand je toestemming vraagt om ’s nachts je huis binnen te vallen om je te zien vrijen met je vrouw? Wat betekende het als alles van de bezetter is: jouw tijd, jouw eer, jouw dorp en huis en je geld?’ Deze gedachten waren de aanleiding voor zijn eerste roman en bestseller uit 1983, *De glimlach van het lam*, die zojuist in Nederland in herdruk is verschenen. Het verhaal is gedeeltelijk op de Westelijke Jordaanoever gesitueerd en vertelt in vier verschillende stemmen in een monologue intérieur het verhaal van een jonge soldaat, Oeri – het gelijknamige lam – die bevriend raakt en vervolgens gegijzeld wordt door Khilmi, de half blinde, bejaarde Palestijnse verhalenverteller. Khilmi’s garens worden gesponnen in een loom en koortsig proza, een hybride vorm van *stream of consciousness* en de poëtische, bijna muzikale frasering van de folkloristische Arabische verhalenvertelling. In de roman schildert Grossman het janusgezicht van de mens en van het Israëlische zelfbeeld en geeft hij een nogal somber beeld van de wereld.

Wat dit verhaal, zoals al het werk van Grossman, zo universeel, tijdloos en nu zo urgent maakt, is dat hij kwesties van eerlijkheid en identiteitsfraude aanhaalt en de lezer vooral confronteert met diens eigen vooroordelen en met de drang van ons, westerlingen, om in

stereotypen en opposities te denken. We zien: de jood en de Arabier, de Asjkenazische holocaustoverlevende en Sefardische jood, vrouw en man, de oude generatie Arabieren en de gewelddadige jongeren.

De methode die Grossman hanteert doet denken aan de deconstructie van de filosoof Jacques Derrida die de westerse wereld poogt te ontdoen van zijn opposities van 'goed' en 'fout', positief en negatief. Net als de lezer het landschap en de rolverdeling heeft geaccepteerd, haalt Grossman het beeld onderuit en zien we dat de joodse Oeri en de Palestijnse Khilmi samen tegen de bezetting opkomen. Maar ook deze verdeling wordt weer aan diggelen gegooid, en dan pas begrijp je als lezer dat je de verdeling in groepen moet loslaten. Er is niet slechts één narratief, zelfs de glimlach van het lam wordt een grimas.

Als ik tegen Grossman zeg dat zijn boek mij erop attendeert dat ik – al werk ik al meer dan twintig jaar in Israël – soms ook nog in opposities denk en mezelf ertoe aanzet om steeds weer op een humane manier naar de acteurs van de bezetting te kijken, glimlacht hij breed. Er is voor hem weinig aangename in het leven dan het loskoppelen van stereotypen, als bij iemand die eerder gevangen zat in vooroordelen de buitenkant, de uiterlijkheid begint te breken en er iets vloeibaars, menselijks te voorschijn komt. Kijk wat het bezoek van president Mohammed Anwar Sadat in 1977, de eerste Arabische leider die Israëlische bodem betrad, met de Israëliërs heeft gedaan. Toen Sadat, de bittere en gehate vijand van Israël, in Tel Aviv uit zijn vliegtuig stapte, zag de grote groep Israëliërs die zich om het vliegtuig verzameld had plotseling een mens voor zich, en iets wat bevroren was, begon te smelten. Door de stereotypen te doorbreken herwonnen Israëliërs hun menselijkheid, althans voor heel even.

'Telkens wanneer ik Palestijnen en Egyptenaren ontmoet', zegt hij, 'realiseer ik me ook dat ik geen gebruik meer kan maken van de onjuiste stereotypen die ik geleerd heb en dat ik mezelf moet blootgeven aan die andere persoon die zijn of haar authenticiteit uitstraalt. De complexiteit van de mens, de innerlijke tegenstellingen, de stroom van driften en passies en angsten, dit alles is aanwezig, maar we blokkeren het omdat we het niet onder ogen kunnen zien. Als Israëliërs – ik heb het hier over mijn volk omdat ik niet voor andere volkeren kan spreken, maar ik neem aan dat voor anderen hetzelfde geldt – Palestijnen gaan zien met al hun complexiteiten zullen ze een zeer dringende morele eis het hoofd moeten bieden: de bezetting van een medemens. Op dit moment kunnen ze hun bestaan voortzetten omdat Israëliërs de Palestijnen niet zien. Wat ik probeer te doen in *De glimlach van het lam*, maar ook in mijn andere verhalen waarin een botsing van narratieven voorkomt – hetzij tussen een man en een vrouw, of tussen het lichaam en de ziel – is aantonen dat elke dimensie van het leven, ieder personage zijn eigen menselijke verhaal heeft en elke keer dat ik daarover schrijf, heb ik het gevoel dat ik herboren word.' Het verhaal van *De glimlach van het lam* is in wezen de botsing tussen onschuld en nuchterheid. Grossman was gefascineerd door de botsing van onschuldige mensen, het onverwoestbare en onveranderlijke van de wereld, met de brutaliteit en wreedheid ervan en degenen die overal oorlog zien, die alles voorvoelen, die constant in oorlog zijn om te overleven en daarin zo gedreven zijn dat het

leven alleen nog maar overleven wordt. De Israëlische militair Katsman kijkt naar de glimlach, een glimlach die hij zelf heeft gecreëerd omdat hij de naïeve soldaat Oeri geprogrammeerd heeft om zo nuchter, zo lelijk en agressief mogelijk te zijn en Katsman weet dat dit zijn grootste misdaad is. ‘De nuchteren’, zegt Grossman, ‘zijn degenen die niet geloven dat er ooit iets goeds kan bestaan tussen de twee volkeren, de Israëliërs en de Palestijnen. Het is de botsing tussen de *tmimim* (onschuldigen in het Hebreeuws – sk) en de nuchteren, die universeel is.’

‘Een samenleving in crisis leert zichzelf in één verhaal te stollen, ziet de wereld door een nauwe bril. Maar er is nooit maar één verhaal’

En in de roman verwoordt Oeri Grossmans gedachte, leg ik hem voor, en ik citeer: ‘Het is net als met leugen-tikkertje: zodra je iemand onrecht doet word je zelf door het rad meegesleurd. Alsof je een deel van jezelf aan het onrecht verpand hebt en voortaan altijd en overal zijn bode bent. Je blijft voor de rest van je leven beschadigd, ook al vertoon je geen uiterlijke symptomen.’

‘Misschien’, zegt Grossman, ‘kan alleen iemand als Khilmi, een Palestijnse zot die het grootste deel van zijn leven in de verbeelding leeft, hopen op een situatie die tegenwoordig wel *sumud* genoemd wordt – standvastigheid in het Arabisch, men handhaaft zich. Als Khilmi Oeri gijzelt en als ultimatum stelt dat het Israëlische leger zich volledig moet terugtrekken omdat hij anders Oeri zal doden, dan is deze totale eis van gerechtigheid, wetende dat hij absurd is, zijn kracht, want hij vraagt het uiterste. Hij zal geen compromis sluiten voor halve afspraken of halve beloften, hij wil alles omdat de bezetting die bruut is en alles en iedereen corrumpeert – zowel de bezetter als de bezette mens – al te veel heeft geëist. Er zit zelfs enige zuiverheid in die eis terwijl je weet dat hij nooit gehonoreerd zal worden.’

Grossman onderbouwt zijn stelling met een anekdote. Tijdens de Vietnamoorlog was er een man die elke week voor het Witte Huis demonstreerde. Na enkele jaren vroeg een cynische journalist hem of hij dacht dat hij zo de wereld zou kunnen veranderen. De man antwoordde: ‘Nee, dat denk ik niet. Ik zorg er gewoon voor dat de wereld mij niet verandert.’ Het gaat hier om de relatie tussen het individu en de externe willekeur die Grossman in al zijn boeken heeft beschreven om, zoals hij zelf zegt, de leegte tussen zichzelf en wat altijd onveranderlijk had geleken te overwinnen zodat hij niet het slachtoffer is.

David Grossman bij een oud mijnenveld langs de grens tussen Israël en de Westelijke Jordaanoever in 1995 © Zoom 77 / AP / ANP

Grossman kruipt als het ware in de huid van zijn personages alsof hij zelf die personen wordt. Het lijkt of ze met de lezer praten om zich van een emotionele last te ontdoen, alsof ze ons hun ziel tonen, en ik vraag me af of Grossman de therapeut van zijn personages is of dat de personages zijn therapeuten zijn? Of is er een andere positie?

Grossmans lach schalt door de sober gemeubileerde ruimte. Nee, hij is geen therapeut, hoor. Dat laat hij aan zijn vrouw over, die psychologe is. Schrijvers kun je niet tot die positie beperken, dat is zelfs gevaarlijk. Terwijl hij even de ogen sluit zegt hij dat hij zich laat

verzwelgen door de personages in zijn boek. Dat gebeurt niet in ieder boek, helaas. ‘Ik loop soms maandenlang thuis te ijsberen. Mijn vrouw beklagt zich al over de sleetse plekken in het tapijt. Maar als ik in die laatste fase kom, als ik geluk heb en genoeg moed, dan is daar ineens het moment waarop ik een ander mens word – een denkbeeldige mens natuurlijk, maar hij is nooit helemaal denkbeeldig omdat hij uit verschillende personen is opgebouwd – en luister. Het gevoel dat dan vrijkomt is zo puur en overweldigend, het is bijna een fysieke sensatie. Wie ik zelf ben? Al die personages in mijn boeken. Dit gevoel is misschien niet mijn inspiratiebron in de traditionele zin, maar ik voel dat het de oorsprong is van mijn behoefte om te schrijven.’

Zo verandert Grossman in *Zie: liefde* moeiteloos in een kind van de holocaust, in *Het zigzagkind* in de dertienjarige criminele Nono en in *Komt een paard de kroeg binnen* in een stand-upcomedian op zijn retour. Hij kijkt me aan. Nou, moeiteloos is het zeker niet, legt hij uit. ‘Ik werkte al drie jaar aan de roman *Een vrouw op de vlucht voor een bericht*, over een vrouw van wie de jongste zoon aan het einde van zijn militaire dienst deelneemt aan een grote operatie. Overmand door voorgevoelens en niet bereid om te wachten op slecht nieuws ontvlucht ze haar huis in Jeruzalem en gaat naar het noorden, naar de heuvels van Galilea, waar ze dagenlang wandelt met een voormalige minnaar. Dit personage, Ora, een vrouw van vijftig, heel typisch Israëlsch, kon ik maar niet voelen en beschrijven. Ik had veel informatie over haar, maar ik had er geen idee van hoe ik haar zou kunnen zijn. Ik dacht al dat ik het boek moest opgeven en in een uiterste wanhopige poging besloot ik om Ora een brief te schrijven, zoals we dat vroeger deden voordat we internet hadden. Mijn brief begon met: “Ora, waarom ben je zo? Waarom ben je zo koppig? Waarom geef jij je niet aan mij over?” Op het moment dat ik die laatste vraag stelde, drong het tot me door dat ik een idioot was, want Ora moest zich niet aan mij overgeven, maar ik moest me aan haar onderwerpen. Begrijp je? We zijn altijd zo voorzichtig en terughoudend om ons naar alle richtingen te laten uitwaaiëren als we schrijven, maar alle opties staan voor ons open als we ons door de personages laten meeslepen.’

Als ik zeg dat hij als het ware als een jong kind naar de wereld kijkt, nog zonder alle aangeleerde conventies, immuun voor sarcasme en permanent op zoek naar de waarheid die hij tijdens het schrijven vindt en voelt, knikt hij bevestigend. Hij heeft ook geen vooropgezet plan, maar ineens is er het moment dat hij begrijpt wat hem op deze reis heeft gezonden en wat de kern van het boek is.

‘Wat voor lol zit er nou in het beheersen van een verhaal? Ik worstel al een jaar met een nieuw idee en nee, ik kan nog niet vertellen waarover het gaat. Ik zou de voortgang van het boek kunnen bepalen door te beslissen dat ik scenario A of B volg. Het zou het schrijven vergemakkelijken, maar ik verbied mezelf om die beslissing te nemen. Ik zoek steeds de plaats waar ik smelt en niet waar ik beslis. Het is een combinatie van verliefd en kritisch zijn. Ik heb een vreemd levensritme waarin ik ’s ochtends schrijf en ’s middags schrap wat ik geschreven heb. Natuurlijk zijn er uitzonderingen, want als een personage dringend contact met mij zoekt, ren ik als een kind met een schepnetje achter vlinders aan.’

Grossman is veranderd. Toen hij 36 jaar geleden *Zie: liefde* schreef had hij geen kinderen en was schrijven bijna het enige wat hij wilde doen. Door de geboorte van zijn drie kinderen heeft hij begrepen dat schrijven pas optimaal wordt door contact met het leven zelf en dus met je kinderen. 'Ik geef toe dat er een permanente spanning was tussen de passie om te schrijven en de drang om hun vader te zijn. Ik weet nog dat ik als de school uitging met moeite al mijn personages in de steek liet, mijn computer uit zette en opsteeg naar het woonkamer- en keukenniveau om de realiteit van het spaghetti koken en schnitzels bakken te omarmen, maar ik had die tijd voor geen goud willen missen. Het is zo'n wonder dat kinderen zonder het je te vragen hun bestaansrecht claimen. De wereld wordt gevormd door hun humeur, door hun houding ten opzichte van jou als ouder, en zo creëren ze onmiddellijk een nieuwe werkelijkheid.'

In de foto op de boekenkast lacht een van die kinderen, een twintigjarige roodharige uitvoering van Grossman, ons verlegen toe. Zijn naam, Oeri, valt in ons gesprek regelmatig. Terwijl Grossman *Een vrouw op de vlucht voor een bericht* schreef, brak in juli 2006 de Tweede Libanonoorlog uit. Zoals de meeste verhalen van Grossman kwam deze nieuwe roman voort uit een gevoel van alarm en dreiging, dat hij het hoofd wilde bieden om niet het slachtoffer ervan te worden. Oeri was als tankcommandant bij een militaire actie in Libanon ingezet en de roman gaf Grossman het gevoel dat hij hem vergezelde. Net als de hoofdpersoon Ora geloofde hij in magisch denken: het schrijven van het verhaal zou een soort bescherming bieden.

Grossman was zeer gekant tegen deze zinloze oorlog en had samen met zijn vrienden Amos Oz en A.B. Yehoshua op 10 augustus 2006 tijdens een persconferentie in Tel Aviv een openbare verklaring afgelegd waarin hij een staakt-het-vuren van de Israëliëse regering eiste. Maar de toenmalige premier Ehud Olmert had andere plannen en de grondoorlog werd uitgebreid. Op zondag 13 augustus werd er rond drie uur 's nachts op de voordeur van de Grossmans geklopt. Door de intercom zei een stem dat hij van het kantoor van de burgemeester kwam. Op dat moment wist Grossman dat zijn zoon gesneuveld was en dacht: dat is het, ons leven is voorbij.

Oeri's tank was op zaterdagavond door een Hezbollah-raket getroffen. Hij overleed onmiddellijk. De cynische speling van het lot is dat het staakt-het-vuren een dag later inging. Enkele dagen geleden was Oeri's *azkara*, de jaarlijkse joodse herdenking voor een overledene.

'Ieder personage heeft zijn eigen menselijke verhaal en elke keer dat ik daarover schrijf, heb ik het gevoel dat ik herboren word'

In de stilte die even tussen ons valt, spreekt nauwelijks hoorbaar de leegte van een immens gemis. Een verdriet dat heel privé is.

Hij slikt en keert naar me terug vanuit een wereld en een herinnering die alleen hij kan zien. 'Na het bericht dat Oeri gesneuveld was stonden mijn beste vrienden, de nu overleden Amos (Oz) en Boeli (A.B. Yehoshua) de volgende ochtend al om negen uur op de stoep. We omhelsden elkaar, we huilden samen. Amos, Boeli en ik ontmoetten elkaar regelmatig en we spraken dan over ons werk. Nu zei ik dat ik niet dacht dat ik het boek zou kunnen

redden. Absurd natuurlijk, want ik bedoelde te zeggen dat ik Oeri niet had kunnen beschermen, maar Boeli antwoordde: “Het boek zal jou redden.” En dat gebeurde. Na de *sjiva*, de zeven rouwdagen, ging ik iedere dag naar mijn werkplek. Aanvankelijk kon ik maar een half uur schrijven, maar heel geleidelijk lukte het me toch om leven in de personages te injecteren. Er was zelfs een gevoel voor humor, seksualiteit en passie. Ik had gedacht dat ik de dood van mijn kind niet kon overleven, maar hier was ineens het leven en ik voelde een soort verantwoordelijkheid voor de personages. Ik trachtte de grens tussen leven en dood te overschrijden, maar er was niets. Ik ben niet-gelovig, al geloof ik in de onschendbaarheid van het menselijk leven en heb ik wekelijks mijn bijbelstudiegroep, de *chavroeta*. Ik heb niet het comfort van het hiernamaals, maar ik heb de plaats gevonden waar ik tegelijkertijd in de uiterste vitaliteit van het leven en in de totale duisternis van het niets, de dood, kan zijn, namelijk door proza en poëzie te schrijven of muziek te maken. In totale onderwerping.’

Ineens zegt Grossman dat hij twee dagen geleden een uitzonderlijk voorbeeld van menselijke veerkracht zag. ‘Vlak voordat het doek van *Itamar en de toverhoed*, een toneelstuk voor kinderen, opging vertelde de hoofdrolspeler dat zijn moeder net was overleden. Vervolgens sprong hij op het toneel. Even dacht ik dat hij zou gaan huilen. Ik had pijn in mijn buik. Maar de man was zo vol levenslust dat hij zijn beste acteerprestatie neerzette. Het acteren gaf hem de kracht en een doel, zei hij achteraf. Ik was volledig overrompeld. Wat is het leven toch wonderlijk hè, zelfs als het de dood raakt.’

Sinds de dood van zijn zoon lijken zijn politieke standpunten ook urgenter te zijn geworden. Hij geeft in Israël regelmatig speeches die appelleren aan een gevoel van menselijkheid. ‘Ik weet hoe hoog en pijnlijk de prijs is die we betalen om in deze situatie te verkeren’, zegt hij. ‘Voor mij maakte het verlies van een dierbare dit duidelijk, maar wij allemaal, Palestijnen en Israëliërs, zijn potentiële slachtoffers van de situatie.’

Daaraan refereert hij al in zijn boek *Over de grens* dat in 1988 verscheen. Hij schrijft daarin: ‘De hoop op een pragmatische politieke oplossing lijkt nu verder weg dan ooit. De Palestijnen voelen zich verraden door de hele wereld, terwijl hun droom van een vrij land, een thuisland steeds verder weg lijkt. De Israëliërs, die geloofden dat ze op de een of andere manier waren verlost van de tragedie van het joodse noodlot, voelen nu dat diezelfde tragedie op hen afkomt (...) als een oude vloek.’ We zijn nu vele jaren verder. Er was de tweede intifada, de afscheidingsmuur werd gebouwd, er waren vele militaire operaties, de Tweede Libanonoorlog brak uit. Er waren invallen, luchtalarmen, schietpartijen, geschreeuw, lawaai, politieke discussies en zoveel doden, Israëlische en Palestijnse doden. De mensen leven in dit gebied van tragedie naar tragedie.

Grossman geeft om Israël en straalt als hij zegt dat het eigenlijk een wonder is dat het joodse volk drie jaar na het einde van de shoah en alle vervolgingen die eraan vooraf gingen een eigen staat heeft opgebouwd met cultuur, landbouw, veeteelt, hightech, industrie en een leger. In de diaspora verlangden de joden naar Zion en fantaseerden over Eretz Israel, over de schoonheid van dit land en hoe de vruchten groot en sappig waren en straten geplaveid met goud. ‘Goddank kregen we een eigen land’, zegt hij, ‘maar Israël was niet zo

mooi als in onze droom. De joden werden experts in de verbeelding van een deel van de realiteit en negeerden de bezetting of wisten deze uit hun geheugen. Er zijn zelfs snelwegen die de problematische bezette gebieden omzeilen. Van het romantische *Fiddler on the Roof* in de sjtetl in Europa werd het *Fiddler on the Tank*.'

Grossman demoniseert Israël niet en is niet pro Palestijns of tegen het leger. Hij ziet dat de wens om een adequate vijand te zijn in zijn land de mens verteert. Israël profileert zichzelf als een democratie. Maar democratie komt voort uit een diep geloof dat mensen vanaf hun geboorte in de basis gelijk aan elkaar zijn en dat ieder mens het recht heeft om over zijn of haar lot te beslissen. Dat geloof ontbreekt na 55 jaar bezetting.

'Als je bezetter bent', zegt hij, 'begin je onvermijdelijk te geloven dat er een soort hiërarchie in de levenswaarden van de mens is. Je gelooft dat de verslagenen van nature verslagen zijn en verslagen moeten worden. Waarom zouden we ons terugtrekken? vraagt de gemiddelde Israëliër zich af. Af en toe is er een Palestijnse explosie van bitterheid en woede en worden hier en daar op veel grotere schaal mensen vermoord, maar de Israëliërs leven in een realiteit, met alle intensiteit en vitaliteit van dien, in totale ontkenning van waar deze realiteit van gemaakt is. Dat is geen democratie.'

Ik wijs op de muis in Kafka's korte verhaal *Kleine fabel*, die als de val sluit en de kat erachter opdoemt, zegt: 'Ach, de wereld wordt met de dag kleiner.' Grossman knikt. De wereld wordt dagelijks enger en iedereen die daarop wijst en de waarheid blootlegt, wordt door Israël als vijand gezien. Dat geldt ook voor hem, want hij wordt door sommigen een verrader van Israël genoemd.

In veel kennis schuilt veel verdriet, zegt Prediker 1:18. Het trieste nieuws is dat Grossmans pijn groeit naarmate het verschil groter wordt tussen wat hij voor zijn land en de wereld wenst en de feitelijke situatie waarin het land en de wereld zich bevinden. Toch ziet Grossman nog steeds een alternatief. 'Een samenleving in crisis', zei hij ooit, 'leert zichzelf in één verhaal te stollen en ziet de werkelijkheid door een zeer nauwe bril. Maar er is nooit maar één verhaal.'

Hij voegt daar nu aan toe dat elk land, elk volk zijn bestaansverhaal, het verhaal waarmee het de kinderen heeft opgevoed, het verhaal dat essentieel was voor zijn oprichting en waarin het zijn burgers als engelen en de anderen als duivels ziet, kan veranderen. Zoals een mens die in zijn jeugd door zijn vader geslagen is er nu vanuit een ander perspectief – misschien vanuit zijn moeder – naar kan kijken om tot nieuwe inzichten voor zichzelf te komen, zo kan een staat zijn officiële verhaal bijstellen, milder maken. 'Als we het verhaal van elkaar begrijpen kunnen we ons weer verbinden, en die gedachte stemt tot hoop.' Er klinkt gestommel achter me. Grossman kijkt op en glimlacht. De kleinkinderen zijn gearriveerd. Ze zullen hem vergezellen bij de Erasmusprijs-uitreiking in Amsterdam. 'Ze willen van jou weten of ze een buiging voor de koning moeten maken', knipoogt hij. Eind november krijgt David Grossman door koning Willem-Alexander de Erasmusprijs uitgereikt in het Paleis op de Dam in Amsterdam. Op 23 november interviewt Arnon Grunberg Grossman in ITA; op 25 november leest Grossman voor uit eigen werk in de OBA Amsterdam.

6. In Israël wordt de journalistiek bedreigd (23 november 2022)

De dood van Al Jazeera-correspondent Shireen Abu Akleh schokte de wereld. De waarheid over van wie de kogel kwam werd achterhaald via sociale media. Dat de dood van andere journalisten bijna geruisloos voorbijging laat zien dat de persvrijheid onder druk staat.

You write only good things about Israel, yes?’ vragen de Israëliërs als ik zeg dat ik een Nederlandse journalist ben. De Palestijnen willen weten dat ik niet joods ben en niet in een joodse nederzetting woon. Journalisten zijn niet erg populair in de regio waar de hele wereld een vergrootglas op houdt en dat merk je. Je wordt niet in de eerste plaats gezien als vertegenwoordiger van de media waarvoor je werkt, maar vaak als een onlosmakelijk onderdeel van het conflict; soms zelfs als een deel van de andere kant, van de vijand. Toen ik twintig jaar geleden als freelance journalist voor de Nederlandse en Belgische pers in Israël en de Palestijnse gebieden ging werken, leerde ik dat ik op mijn tellen moest passen. Ik bouwde een netwerk van fixers, informanten, bevriende contacten op die mij informatie verschaften en gegevens konden verifiëren. Ik dompelde me onder in de verschillende culturen en samenlevingen om zo achtergrondverhalen met de context over de *‘facts on the ground’* te schrijven en nieuwe onderwerpen voor toekomstige kopij te ontdekken. De Israëlische kant was veel sneller en toegankelijker in hun informatieverschaffing dan de Palestijnse – ook dat zorgde ervoor dat ik op mijn qui-vive was, want je wil niet in de fuik van de eenzijdige verslaggeving worden getrokken. De situatie op de grond was vaak onvoorspelbaar en soms gevaarlijk, maar je kon verslag doen van het gewapende conflict en ook clashes van dichtbij meemaken. Hoewel we werden gecheckt door het Israëlische leger voelden mijn Palestijnse fixer, de fotograaf en ik ons redelijk veilig met de letters ‘TV’ van zwart afplakband op de auto. Natuurlijk waren er incidenten. Ik kwam onder militair vuur bij Tubas op de Westelijke Jordaanoever, mijn Palestijnse fixer en vriend Zakarya en ik werden door een woedende menigte van joodse kolonisten belaagd en in Gaza moesten we schuilen voor een vuurgevecht tussen rivaliserende Palestijnse groepen. Maar collega’s hadden soortgelijke ervaringen – het hoorde bij het type werk. We moesten niet zeuren, want in Syrië en Irak werden journalisten onthoofd. Dan was ons werk nog kinderspel. De tijden zijn veranderd. We zijn jaren met militaire operaties, luchtalarmen, aanslagen en oorlogen verder. Er vielen veel Israëlische en Palestijnse doden. Voor de meeste buitenlandse journalisten is de situatie misschien minder gevaarlijk omdat ze niet bij de brandhaard komen of kunnen komen, maar ze lopen aan tegen andere beperkingen. ‘Waarheidsvinding is in grote lijnen mogelijk’, zegt Ties Brock, scheidend Nederlands NOS-correspondent voor Israël en de Palestijnse gebieden, ‘maar als de nieuwsgaring bemoeilijkt wordt – en dat gebeurt – dan maakt ook dat deel uit van de realiteit waarover je bericht.’

Drie jaar geleden greep de toenmalige redacteur voor *Nieuwsuur* de kans om NOS-verslaggever in de regio te worden met beide handen aan. Brock werkt als freelancer en de NOS en *Nieuwsuur* zijn de belangrijkste opdrachtgevers, al schrijft hij ook voor *Trouw*. Af en toe krijgt hij opdrachten van de Vlaamse omroep VRT of de VPRO. De meeste buitenlandse verslaggevers hebben zoveel opdrachtgevers omdat media tegenwoordig kleinere budgetten beschikbaar hebben.

‘Natuurlijk wil ik als verslaggever door eigen reportages ter plaatse context en duiding geven’, zegt Brock. ‘Dat is belangrijk en heeft zeker invloed op het publiek, maar dat is niet altijd mogelijk. Door de snelheid waarmee dingen hier gebeuren en de haast waarmee ze in het nieuws worden gebracht, kun je niet alles checken en overal aanwezig zijn. Het onderzoek via internet leidt ook tot zinvolle informatie en tot verificatie van gegevens. Zo stelde Israël aanvankelijk dat de correspondent van Al Jazeera, Shireen Abu Akleh, waarschijnlijk door een Palestijnse kogel was gedood, maar uit alle andere gegevens en beeldmateriaal op sociale media bleek dat het een Israëlische kogel was. Door zelf op onderzoek uit te gaan en opensourcedata te gebruiken heb je een wapen dat je kunt inzetten tegen die verschillende narratieven.’

Brock wijst erop dat iedereen op de zaak van Abu Akleh is gedoken – CNN, Al Jazeera zelf, Bellingcat, de VN – en er veel onderzoek is gedaan. Maar voor de dood van meer dan 120 Palestijnen dit jaar zijn er onvoldoende tijd, aandacht en middelen. Israël stelt dat deze personen daders zijn omdat ze militairen aanvielen, schoten afvuurden en stenen gooiden, maar je zag bij de dood van Abu Akleh dat zo’n verklaring niet hoeft te kloppen.

Brock ervaart beperkingen die door het leger worden opgelegd. Zo mochten hij en andere journalisten tijdens het oplaaien van het conflict in 2021 de Gazastrook niet in, terwijl dat juist het moment was voor journalisten om verslag te doen. Dat maakt zijn journalistieke werk ingewikkeld omdat je dan bent aangewezen op wat je van andere media hoort. Brock maakte eerlijk melding van die beperkingen in het *Achtuurjournaal*.

Ook aan Palestijnse kant wordt Brock soms belemmerd. ‘In de Gazastrook heb je als journalist toestemming van Hamas nodig om binnen te komen. Ik heb een reportage gemaakt over de kritiek van de Gazanen op Hamas. Dat lag erg gevoelig. Zolang je bericht over wat Israël de Gazanen aandoet ben je welkom, maar als je een kritisch item maakt over hoe Hamas zijn eigen bevolking onderdrukt is dat een ander verhaal. Ik had al verschillende activisten gesproken die vertelden dat ze meermaals in de gevangenis terechtgekomen waren door hun kritiek en vroeg een Hamas-official hoe dat zat. Niet veel later kreeg ik te horen dat ik geen interviews meer mocht afnemen. Mijn vergunning was ingetrokken. In een stand-upper heb ik toen in het nieuws gemeld dat ik geen mensen meer mocht interviewen. Begrijp je? Mijn situatie werd onderdeel van het nieuws.’

Als Nederlands journalist loop je aan tegen de kritiek vanuit het thuisland. De Nederlandse discussies zijn volgens Brock gepolariseerd, zeker als het gaat over het Israëlisch-Palestijns conflict. ‘Ik heb vanaf de eerste dag kritiek van Nederlandse kijkers gehad. Soms waren het nette mails, maar ik ben ook met Goebbels vergeleken. Door al die kritiek word je extra scherp op de juistheid van de feiten. Ik zorg dat ik de geschiedenis goed ken. Na drie jaar in

dit gebied heb ik een dikkere huid gekregen. Bovendien heb ik de steun van de redactie in Nederland.'

Met Geert van Kesteren zit ik in café Margoza in de Arabische wijk van Jaffa aan de koffie. Van Kesteren heeft de laatste dertig jaar zijn strepen als internationaal freelance fotojournalist en cameraman verdiend. Hij versloeg conflicten en oorlogen in Bosnië, Kosovo, Israël, de Palestijnse gebieden, Irak, Libanon en Congo, publiceerde boeken, maakte kunstinstallaties en probeerde zo op een bredere manier het verhaal uit de betreffende regio te vertellen. Zeven jaar geleden vestigde Van Kesteren zich permanent in het Arabische deel van Jaffa. Hij concentreert zich nu als freelance cameraman volledig op Israël en de Palestijnse gebieden, want het is hier ingewikkeld genoeg. De NOS is een van zijn opdrachtgevers; hij werkt dan samen met Ties Brock.

'Waarom zou jij je leven riskeren als je van een afstandje nog steeds het nieuws kunt duiden?'

Van Kesteren is nooit gewond geraakt, en dat is bijzonder want vele vrienden en collega's met wie hij nauw samenwerkte zijn in Irak, Syrië en Egypte vermoord. Volgens Van Kesteren is in Israël en de Palestijnse gebieden een strijd om het beeld gaande, een gevecht om de opinie aan je kant te krijgen. Ieder beeld wordt ingezet voor het eigen gelijk. Zo kan een foto geclaimd worden door beide partijen om te zeggen dat ze gelijk hebben – fotografie is nooit objectief. Dit is een van de redenen waarom Van Kesteren is gaan filmen. De tijden zijn veranderd en hij zoekt de frontlinie alleen nog op als het verhaal en zijn opdrachtgevers erom vragen.

'Als ik voor de NOS werk hoef ik niet de rellen in Jenin te filmen, want die komen van de feed van AP of Reuters', vertelt hij. 'Daar zijn wij helemaal niet voor nodig en het is de bedoeling dat wij nog jaren kunnen rapporteren. Je kunt je überhaupt afvragen of dat hele harde nieuws nog nodig is, want iedereen heeft een smartphone, er zijn overal veiligheidscamera's en er zijn beelden en video's op sociale media. Het is een constante afweging. Waar gaan we staan, wie gaan we spreken, wat gaan we zien? Waarom zou jij je leven riskeren als je nog steeds het nieuws kunt duiden door een beetje afstand te houden?' Wie het harde nieuws nog wel filmen en fotograferen zijn vooral Palestijnse journalisten die daardoor een groot risico lopen. 'Er zijn veel Palestijnse journalisten doodgeschoten', zegt Van Kesteren. 'Gaaf dat veranderen? Ik betwijfel het. De *accountability* voor dit soort daden is zeldzaam. Dit geldt voor het Israëlische leger, maar net zo goed voor de Palestijnse veiligheidstroepen. *There are no good guys here*. Daar moet je als buitenlands journalist rekening mee houden. Ik heb een verhaal in Gaza gemaakt dat niet goed viel bij bepaalde groeperingen daar. Vervolgens zijn mensen met wie ik gesproken heb opgepakt en gemarteld. Mijn fixer werd met de dood bedreigd, ik heb hem net op tijd Gaza uit gesmokkeld. Zelf liep ik ook gevaar. Ik vond het tamelijk ironisch dat na de dood van Shireen Abu Akleh de Palestijnse Autoriteit met haar verhaal aan de haal gingen en er zoveel mensen op de Westelijke Jordaanoever voor ons – cameramannen en journalisten – en voor persvrijheid en tegen het Israëlische leger demonstreerden.'

Van Kesteren, nu 56, is zeker niet van plan om te stoppen. 'Men vraagt me hier steeds: "Are you pro Israël?" En ik begrijp die vraag na zeven jaar nog steeds niet. Maar ik voel dat er een moment komt dat ik dingen wel ga begrijpen, een magisch moment: de culturen, achtergronden, religies, structuren en gewoontes, de gebruiken, de geschiedenis en de som van ook nog eens al die andere culturen en achtergronden en politiek waarmee deze regio omgeven is. Dan zal ik een lijn gaan zien en begrijpen waar die vraag, "are you pro Israël?", vandaan komt. Ik zal dan naar de mensen lachen en die zullen meteen al ophouden, want we weten allemaal dat het om de vraag gaat en niet om het antwoord.

Muurschildering van de neergeschoten Palestijns-Amerikaanse journalist Shireen Abu Akleh in de Arabische stad Umm al-Fahm in het noorden van Israël. 5 september © Ahmad Gharabli / AFP / ANP

Als ik Palestijnse journalisten op de Westoever wil interviewen merk ik pas echt dat de tijden veranderd zijn. De Qalandia Checkpoint is een moderne doorgang en lijkt met zijn *barcode readers* bij de glazen deuren meer op de incheckbalies van een luchthaven dan op de door dranghekken en ijzeren draaihekken omgeven gevangenis van weleer. Maar de sfeer voelt grimmiger, de partijen zijn achterdochtiger, de meningen scherper. Ik word benaderd door een Palestijnse fixer uit Jeruzalem die wil weten voor wie ik werk. Voor een paar honderd dollar kan hij me begeleiden en Palestijnse journalisten optrommelen die, naar ik schat tegen geringe betaling, kunnen vertellen hoe gevaarlijk hun werk is. Hij werkt ook voor grote internationale media, zegt hij. Als ik beleefd zeg dat ik het aanbod in gedachten houd, maar mijn eigen vrienden bezoek, schudt hij meewarig het hoofd. 'That's not how it works.' En dat merk je inderdaad als je de Westelijke Jordaanoever binnengaat. De Israëlische nederzettingen zijn de afgelopen tien jaar niet alleen groter geworden – de Westelijke Jordaanoever is nu de thuisbasis van naar schatting zevenhonderdduizend joden – maar er zijn veel meer nederzettingen die dieper in bezet gebied zijn gebouwd. Daar wonen nu al 53.000 kolonisten. Niets is zo permanent als het tijdelijke, zeggen Israëliërs, en de nederzettingen, het Israëlische leger, de checkpoints en een meedogenloos bloedvergieten behoren tot de werkelijkheid van alledag.

Amira Hass woont en werkt in El Bireh, een stadje ten noordoosten van Ramallah. Als je de beschrijving van de Poolse schrijver en verslaggever Ryszard Kapuściński volgt – 'Iemand die een grote oorlog heeft meegemaakt is anders dan iemand die nooit een oorlog heeft meegemaakt; het zijn twee soorten mensen' – dan behoort Amira Hass tot de eerste soort. Voor zover ik heb kunnen vaststellen is ze de enige joods-Israëlische journaliste die fulltime 'embedded' onder de Palestijnen – eerst in Gaza en sinds 1997 op de Westelijke Jordaanoever – woont, werkt en verslag doet in de Israëlische krant *Haaretz*. Ze heeft de Eerste en Tweede Intifada meegemaakt, vele militaire invallen en terroristische aanslagen, en ze staat bekend als een scherp criticus van Israël als bezetter van de Palestijnse gebieden. Achttien jaar geleden, op het hoogtepunt van de Tweede Intifada, ontmoetten we elkaar voor het eerst in een koffiehuis in Ramallah. Nu vertelt ze mij, terwijl ze in haar keuken de groenten voor het avondeten snijdt, over haar laatste onderzoeksartikel naar de Israëlische

kolonisatie van de Westbank. Volgens Hass voert Israël sinds de bezetting in 1967 een groot kolonisatieplan voor de Westoever uit en alle Israëlische acties – de militaire bezetting en invallen, de onteigening en de versnippering van Palestijns land, de stop op bouwvergunningen voor Palestijnen, de enorme aanwas en spreiding van joodse nederzettingen, de beperkte toevoer van water voor Palestijnen, de onveiligheid op de verbindingswegen – hangen daarmee samen.

‘Je moet dus het toenemende geweld van kolonisten en het harde optreden van de soldaten tegen de Palestijnen in het kader van dit plan zien’, zegt ze. ‘Lokale journalisten en activisten krijgen de hardste klappen. De drogredenen van “law and order” en “veiligheid” legitimeren die systematische gewelddadigheden en moedigen ze zelfs aan. Wegens gebrek aan publieke belangstelling worden de zaken niet vervolgd door het Openbaar Ministerie. En de wereld kijkt toe.’

Hass loopt in haar onderzoek tegen het probleem van het gebrek aan informatie aan. ‘Het is mijn keus als journalist om de realiteit van de bezetting als mijn informatiebron te gebruiken en niet de informatie van het leger of de overheid. Dat maakt mijn werk en dit onderzoek gecompliceerder. We leven hier in een gevaarlijke realiteit. Ook ik ben twee keer beschoten door kolonisten en in elkaar geslagen. De dood van Abu Akleh was eigenlijk een climax, want op de Westoever weten we allang dat er Palestijnen gedood zijn die niet deelnamen aan gevechten.’

Ook aan Palestijnse kant is de informatievoorziening gebrekkig. ‘De Palestijnen hebben nog niet de cultuur die journalisten toegang biedt tot belangrijke informatie, zelfs als dat in het voordeel van hun kant zou zijn. Als ik de bezetting in al zijn facetten zou willen coveren, dan zou ik hier een staf van twintig journalisten moeten hebben, want de onderwerpen variëren van water, landbouw, economie, diplomatie, politiek tot financiën. Je zou dan op elk ministerie je contacten en bronnen moeten hebben, maar alleen lukt me dat niet.

Bovendien hebben Palestijnse beampten die de informatie zouden kunnen geven doorgaans geen mandaat. Israël heeft in het verleden de identiteit van mijn informanten – het waren hooggeplaatste autoriteiten – achterhaald en ze bestraft door hun de toegang tot Israël of doorgang via Israël naar het buitenland te ontfeggen. De mensen zijn bang. Het is dus veel moeilijker en het neemt veel tijd in beslag om de Palestijnse kant te beschrijven en om de informatie die in een razend tempo door Israëlische woordvoerders wordt verstrekt te verifiëren.’ Ook de Palestijnse Autoriteit sluit kritische websites af en arresteert journalisten

In Israël is er volgens Hass nauwelijks overheidsensuur op het werk van Israëlische journalisten, maar er is een sterke sociale controle die ervoor zorgt dat kranten hun kopij niet kiezen op grond van wat belangrijk is maar op grond van wat de lezers leuk vinden. Artikelen over de bezetting zijn niet sexy en worden nauwelijks geplaatst tenzij het iets extreems is. ‘Er wordt nu bijvoorbeeld wel tot misselijkmakends aan toe gesproken over de vijandigheden in Jenin, maar over waar het werkelijk om gaat, de uitvoering van de kolonisatie, wordt niet gesproken. *Haaretz* is een uitzondering, de bezetting is echter zo omvangrijk dat ze ook daar slechts incidenten en voorbeelden publiceren.’

Volgens Hass denken veel Israëliërs dat met de oprichting van de Palestijnse Autoriteit en de terugtrekking van het Israëlische leger uit de grote Palestijnse steden er geen bezetting meer is en dat Palestijnen zelf verantwoordelijk zijn voor escalaties en incidenten. Er is een nieuwe generatie Israëliërs die met deze realiteit is opgegroeid en deze als normaal accepteert. Men is ongevoelig voor Palestijnse doden en wil de feiten niet zien. Het gevolg is dat Israëlische journalisten tot zelfcensuur overgaan en het onderwerp bezetting mijden. Dat is zichtbaar in andere media.

Ook aan de Palestijnse kant is het publieke discours volgens Hass veranderd. 'Israël zet de Palestijnse president Mahmoud Abbas en de veiligheidstroepen onder druk om de bezetting – de kolonisten en de soldaten – te beschermen. De Palestijnen die in de jaren negentig tegen de Oslo-akkoorden waren, zeggen nu: zie je dat we gelijk hadden? De beloofde gefaseerde vrede en vrijheid zijn niet gekomen. Daardoor krijgen Hamas en Popular Front for the Liberation of Palestine steeds meer aanhangers. Dat is niet officieel vastgelegd', zegt Hass, 'maar ik hoor de gewone man op straat en die vindt langzamerhand dat deze groeperingen redelijk zijn en dat Fatah, die hereniging en vrede voorstaat, slechts een onderaannemer van Israël is.'

Hass is vaak gefrustreerd. In individuele gevallen heeft ze vast een verschil kunnen maken. Zo droeg haar artikel over de juridische strijd voor familiehereniging van Palestijnen met hun buitenlandse echtgenoten – er is geen recht voor buitenlandse echtgenoten om met hun Palestijnse partner in de Palestijnse gebieden te wonen – ertoe bij dat het voor tienduizend families gelukt is. Maar ze waarschuwt dat de grotere problemen die ze nu onderzoekt, de permanente onrechtvaardigheden, uiteindelijk in een grote explosie kunnen culminereren.

Als ik vraag wanneer en hoe dat zal gebeuren, zegt ze: 'Ik ben journalist, geen waarzegster. Het is aan de Israëlische politici en kiezers om met mijn informatie iets te doen.'

Palestijnen en vooral Palestijnse journalisten en fotografen die vanaf plekken rapporteren waar andere, westerse en Israëlische verslaggevers nauwelijks nog durven te komen, spelen dus Russische roulette. Voor sommigen, onder wie mijn vriend Zakarya, was de dreiging van het kolonistengeweld, het Israëlische leger of de lokale autoriteit zo groot dat ze besloten naar het buitenland uit te wijken. Anderen raakten in de uitoefening van hun werk gewond of lieten het leven. Shireen Abu Akleh is een van die slachtoffers. De dood van andere journalisten ging bijna geruisloos voorbij en dat maakt de zaak urgent en alarmerend. Typerend is dat er geen eenduidigheid over het aantal doden is. Volgens het onafhankelijke Committee to Protect Journalists zijn er sinds 1992 minstens negentien journalisten in Israël en de Palestijnse gebieden gedood, zestien daarvan waren Palestijns. Reporters sans frontières (RSF) meldt dat het aantal sinds het uitbreken van de Tweede Intifada in 2000 minimaal op dertig ligt en het merendeel was Palestijns. Het Palestijnse ministerie van Informatie noemt zelfs 45 journalisten. De vele anderen die tijdens hun werk gewond raakten door scherpshutters, rubberen kogels, raketaanvallen of op andere manieren in hun werk beperkt werden, kwamen ook niet in het nieuws. Vooral fotojournalisten en

cameramensen moesten het ontgelden. Het Palestinian Journalist Syndicate in Jeruzalem meldt over het eerste halfjaar van 2022 479 zaken van schending van mensenrechten van journalisten door Israël. Aan Palestijnse kant wordt ook hardhandig opgetreden. Zo raakten tijdens de demonstraties op de Westelijke Jordaanoever van 2021 35 journalisten gewond door Palestijnse troepen, aldus RSF. De Palestijnse Autoriteit sluit kritische websites af, terwijl journalisten worden gearresteerd en ondervraagd over hun publicaties.

Dat is nog niets vergeleken bij de Gazastrook, die door de RSF tot vijandig gebied voor de persvrijheid is betiteld. Hamas en de Islamitische Jihad treiteren en belemmeren journalisten die ze van samenwerking met Israël verdenken. Er wordt slechts incidenteel over de situatie van journalisten in Gaza gerapporteerd, maar de Onafhankelijke Commissie voor de Rechten van de Mens (ICHR) meldt tussen januari en september 2020 75 klachten over onterechte arrestaties en 72 over marteling en mishandeling van mensen die mondeling of schriftelijk kritiek uitten op het regime van Hamas. Sinds hun overname in 2007 heeft Hamas in Gaza 28 executies zonder legale procesvoering uitgevoerd en er staan volgens ICHR nog 161 mensen op de lijst van terdoodveroordeelden. Van de 180 landen op de persvrijheidsindex van RSF staan Israël en de Palestijnse gebieden op respectievelijk de 86ste en 170ste plaats. Dat laatste is maar één plaats voor Syrië en dan Irak. Na de dood van Abu Akleh kwam er geen discussie op gang over de gevaarlijke omstandigheden van de verslaggeverij en onderzoeksjournalistiek. Met journalisten zelf wordt nauwelijks gesproken.

De Palestijnse journalist Mohammed Daraghmeh uit Ramallah is doodsbang. Daraghmeh was ruim twintig jaar correspondent voor AP en werkt nu voor Saudi TV. Hij is ook een bekende docent aan de Birzeit-universiteit vlak bij Ramallah en voorstander van een vreedzame oplossing van het conflict. Elke kogel afgevuurd van Palestijnse zijde zal onze harten doorboren, is zijn motto. Ruim tien jaar geleden verhuisde hij naar zijn huidige huis met tuin en onlangs heeft hij een eigen waterbron aangeboord, zegt hij blij, want water is voor Palestijnen in dit gebied gerantsoeneerd tot driemaal per week. Daraghmeh was een persoonlijke vriend van Shireen Abu Akleh en afgezien van het persoonlijke verlies maakt de situatie hem doodsbang. Hij komt nauwelijks nog buiten Ramallah.

‘Shireen is vanaf korte afstand en bij daglicht doodgeschoten omdat ze Palestijns was’, zegt hij. ‘De soldaat kon haar vest met “Press” en helm zien. De positie van het Israëlische leger beangstigt mij, omdat het geen verantwoordelijkheid neemt en bereid is om zijn soldaten tot het uiterste te beschermen ongeacht hun daden. Oud-premier Yair Lapid heeft nadrukkelijk gezegd dat de *rules of engagement*, de militaire instructies wanneer en hoe soldaten geweld mogen plegen, niet worden aangepast en iedere soldaat zichzelf mag beschermen als hij voelt dat hij wordt aangevallen. Iedere soldaat kan deze vage instructie dus interpreteren zoals hij wil. De beslissing of de soldaat je doodschiet of niet, ligt in handen van het individu en niet bij de legerleiding. Israël legitimeert die beslissingen. Wij, Palestijnen – burgers en journalisten – zijn vogelvrij.’

Daraghmeh schetst hoe de situatie op de Westelijke Jordaanoever de laatste twintig jaar voor Palestijnen is verslechterd. De Westoever is erg klein en heeft met zijn 5800 vierkante

kilometer de omvang van de provincie Friesland. De drie miljoen Palestijnen zijn opgesloten in enkele grote steden in veertig procent van dat gebied; kantons noemt hij ze. Het reizen tussen die kantons is levensgevaarlijk. De overige zestig procent is in handen van het leger en de kolonisten. Israëliërs nemen het water, de landbouw- en bouwgrond, terwijl Palestijnen op steeds kleinere gebieden worden teruggedreven en geen bouwvergunningen krijgen. Vroeger waren de nederzettingen geïsoleerd, nu hebben ze de macht en zijn Palestijnen geïsoleerd.

‘Iedere keer dat ik mijn stad Ramallah verlaat om verslag te doen of zelfs om mijn moeder in Tubas te bezoeken, ben ik bang’, vertelt hij. ‘Ik zie soldaten bij checkposten en bij militaire uitkijkposten hun geweren op mij richten. Ze kunnen me doodschieten en zeggen dat ik hen probeerde aan te vallen. De jonge generatie soldaten ziet ons niet meer als mensen. Bij verslaggeving van militaire acties heb ik niet de garantie dat ik er levend uitkom. De laatste keer dat Saudi TV me vroeg om de acties in het Jenin- vluchtelingenkamp te verslaan, heb ik geweigerd omdat ik mezelf en mijn cameraploeg niet kon beschermen, ook al heb ik een officiële door Israël goedgekeurde perskaart. We hebben uiteindelijk beeld van sociale media gebruikt en ik heb vanuit Ramallah gerapporteerd. Een vriend van mij, een fotograaf en freelancer die tijdens de beschieting van Shireen gewond raakte, stond een week later alweer in Jenin te filmen. Hij zei dat hij het geld hard nodig heeft. Ik zag de dood in zijn ogen, maar hij heeft geen keus.’

De meeste Palestijnse journalisten hebben volgens Daraghmeh geen Israëlische perskaart en de lokale, Palestijnse perskaart wordt door het leger niet erkend. Het gevolg is dat deze journalisten als activisten en demonstranten worden gezien en volstrekt onbeschermd zijn. Zo scheef zit het dus als je bezetting en intimidatie tegenover terreur zet. Als ik Daraghmeh goed begrijp, dan concentreert de strijd om het beeld zich anno 2022 voor een groot deel op de footage van Palestijnse freelancers die per keer betaald worden, zelfs geen officiële perskaart hebben en met gevaar voor eigen leven ter plaatse zijn, de videofilmpjes van de aanwezige demonstranten en de beelden van het leger en CCTV. Sociale media zijn de *watchdogs* van het nieuws geworden.

De werkelijke cijfers over het aantal gedode journalisten zouden weleens veel hoger kunnen liggen dan de getallen die je op internet vindt. Palestijnse doden zonder Israëlische perskaart zijn immers volgens de Israëlische overheid geen journalisten. Buitenlandse correspondenten worden vaak beperkt en volgens Hass zijn al die acties ten gunste van het Israëlische expansiebeleid. De vraag dringt zich op wat dan de positie van de journalist in de Palestijnse regio nog kan zijn.